

GHENDTSCHÉ-TYDINGHEN

Tweemaandelijks Tijdschrift van de Heemkundige en
Historische Kring Gent vzw

50e jaargang - nr. 4-5

juli - oktober 2021

Afgiftekantoor: 9000 Gent 1
Erkenning: P 2A 6154
Afzender: Goudstraat 12 - 9000 Gent
Verschijnt niet in juli en augustus

GHENDTSCHÉ TYDINGHEN

**Tweemaandelijks tijdschrift van de Heemkundige en Historische Kring
Gent vzw**

50e jaargang nr. 4-5

juli - oktober 2021

Inhoud

- **Mark Rummens** - *François Nuyens uit Ledeberg zorgde in 1905-1908 voor een elektrisch tramnet in Tianjin* 242
- **Luc Devriese** - *Bebouwing en activiteiten om en rond de Kuiperskaai in de vorige eeuw* 251
- **Marc Hanson** - *Het katholieke schipperswerk in Gent (eind 19de eeuw-1978). Deel 3. In vaak moeilijke tijden (1914-ca. 1950)* 260
- **Herbert De Vleeschouwer** - *Bij het nakende einde van de 'Gentse' kloostergemeenschap van de Engelse benedictinessen: enkele bewaard gebleven herinneringen* 272
- **Luc Devriese, Adrien Brysse** - *Houtdok. Havendok wordt recreatiezone en industrieel monument* 277
- **Herbert De Vleeschouwer** - *Een Amerikaanse visie (1915) op de Gentse en Belgische toestanden. Isabel Anderson in The Spell of Belgium* 288
- **Eric Vermeirsch** - *Over ziekte en ongemak* 293
- **Luc Devriese** - *Tandmeesters adverteren wonderen (1737 en 1767)* 296
- **Naar Joris Vandenbroucke*** - *Uit het verleden van de Brugsepoortwijk. Deel 1. Oudste plaatsnamen* 301
- **Herbert De Vleeschouwer en Luc Devriese** - *Gedenkplaat voor Joos de Rijcke aan het oud Justitiepaleis. Joos wie?* 310
- **Luc Devriese, Herbert De Vleeschouwer** - *Pierke in Gent, al heel oud en nog springlevend* 313
- *Lezers aan het woord* 318

Auteursrichtlijnen

Om in aanmerking te komen voor publicatie moeten de bijdragen voldoen aan de richtlijnen voor auteurs. Om deze te raadplegen: zoek op het internet naar Ghendtsche Tydinghen auteursrichtlijnen of zend een mailtje naar g.t@telenet.be

FRANÇOIS NUYENS UIT LEDEBERG ZORGDE IN 1905-1908 VOOR EEN ELEKTRISCH TRAMNET IN TIANJIN

Mark Rummens

Deze bijdrage betreft het werk van de Ledebergenaar François Nuyens, die aan het begin van de vorige eeuw het trambedrijf van Tianjin in China hielp uitbouwen. De beschrijving geeft ook een idee van hoe de Belgische industrie – in dit geval onder leiding van Emile Francqui en Edouard Empain – mede aan de top stond van de industrielanden. Het trambedrijf in Tianjin wordt vergeleken met dat van Gent. De trams van het hier beschreven type bleven gedurende 60 tot 75 jaar, weliswaar met verschillende aanpassingen, rondrijden op het Gentse net.

Afb. 1. François Nuyens kort na zijn aankomst in Tianjin. Let op de aangepaste flanelle kledij (archief nalatenschap familie Nuyens).

Inleiding

Wanneer ons gevraagd wordt vijf Chinese steden te noemen zullen daar zeker Beijing en Shanghai bij zijn, sinds 2020 onvermijdelijk ook Wuhan, maar wellicht niet Tianjin (voor de invoering van de Pinyin spelling in 1982 Tientsin geschreven). Nochtans is deze stad met zijn 13,2 miljoen inwoners (2018) de vierde grootste van China en de twintigste wereldwijd. Het is een havenstad aan de Gele Zee op amper 50 kilometer van het landinwaarts gelegen Beijing en aldus de poort tot Noord-China.

In het begin van de twintigste eeuw was Tianjin de Chinese stad waar het snelst hervormingen werden uitgevoerd. In 1902 was het de eerste Chinese stad met een modern politiekorps. In 1907 was het de eerste stad waar democratisch lokale verkiezingen georganiseerd werden. Het jaar voordien was in Tianjin, als derde stad in China, een tramnet opgestart onder leiding van de jonge technicus François Nuyens, geboren en getogen in Ledeberg.

China was toen een onmachtig ontwikkelingsland dat volledig in de greep was van de grote mogendheden. Die verwierven in de belangrijkste steden ‘concessies’, zones waarin ze vrij konden handelen, eigenlijk koloniale enclaves. In Tianjin hadden in 1902 liefst acht landen een concessie. Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk al vanaf 1861, de overige zes volgden vanaf 1895. België bekam haar concessie in 1902, en zou die houden tot in 1931. Naar omvang mocht België klein zijn, vóór WO I behoorde het tot de grootste wereldindustrieën. Met name in de bouw van spoorwegen, tramnetten en elektriciteitscentrales waren Belgische bedrijven in vele landen prominent tot exclusief aanwezig.

Tramnet in Tianjin

In november 1901 had de stad Tianjin een concessie verleend voor elektrische verlichting en transport aan een plaatselijke onderneming. Bij gebrek aan ervaring in het runnen van een trambedrijf werden de rechten verkocht aan de Belgische *Compagnie Internationale d’Orient*. Die richtte hiervoor in juni 1902 te Brussel de *Compagnie internationale de Tramways et d’Eclairage de Tientsin* (CTET) op. De CTET was het geesteskind van Emile Francqui (1863-1935), van 1896 tot 1902 de vertegenwoordiger van het Empain imperium in het Verre Oosten. Edouard Empain (1852-1929) had al in 1881 de *Compagnie Générale des Railways à Voie Etroite* opgericht, moederonderneming van veel Belgische trambedrijven, waaronder de *Tramways Electriques de Gand*. Daar bleef het niet bij. Niet alleen in buurland Frankrijk, inbegrepen

de metro van Parijs (!), werden tramnetten aangelegd, maar ook in o.m. Egypte, Rusland, Perzië (Iran), de Filipijnen en China.

In Tianjin had de CTET het recht om een tramnet te bouwen en gedurende vijftig jaar uit te baten in een gebied van drie kilometer vanaf de centrale toren in de oude stad, althans in het Chinees deel ervan. Vervolgens werden overeenkomsten bereikt met de Oostenrijks-Hongaarse, Italiaanse en Russische concessies (samen in november 1905), de Franse (augustus 1906) en de Japanse (mei 1907), zodat ook op hun gebied het tramnet kon aangelegd en uitgebraat worden. Met het Verenigd Koninkrijk werd geen overeenkomst bereikt, zodat de verder gelegen Duitse concessie evenmin kon bediend worden. Op te merken valt dat het tramnet, eens volledig aangelegd, de excentrisch gelegen en weinig bevolkte Belgische concessie niet bediende.

Reeds vanaf eind 1904 kocht de CTET het materiaal voor de infrastructuur en het rollend materieel aan, uiteraard bij Belgische bedrijven. De rijtuigen werden besteld bij Baume-Marpent in Morlanwelz en bij Ragheno in Mechelen. De onderdelen werden in 16 kisten per rijtuig geleverd via de Trans-Siberische spoorlijn, die net voltooid was. Ondanks de inmiddels uitgebroken Russisch-Japanse oorlog gebeurde dit zonder grote vertraging. Aldus kon reeds op 16 februari 1906 (niet toevallig Chinees nieuwjaar) de eerste tramlijn van Tianjin in gebruik genomen worden.

Technisch tekenaar François Nuyens

Om de opstart ter plaatse te leiden werd de jonge technisch tekenaar François Nuyens (afb. 1) naar Tianjin gestuurd. François (volgens de huwelijksakte Francis) Nuyens was in 1878 te Ledeberg geboren. Steeds in Ledeberg wonende, was hij in 1900 in dienst gegaan bij de Belgische staatsspoorwegen. In hetzelfde jaar huwde hij met Marie Louise Eeckman (1877-1948), eveneens geboren en getogen in Ledeberg.

In mei 1905 ondertekende François een contract van drie jaar met de CTET om de werk- en stelplaats van het tramnet in Tianjin te leiden. Hij was er niet de directeur, maar had wel de hoogste technische uitvoerende functie. De directeur van CTET was, sinds de oprichting in 1902, Lambert Jadot, broer van de meer gekende Jean Jadot (naar wie in Congo Jadotville, nu Likasi, genoemd werd). Nuyens vertrok, zonder vrouw en kind, op 24 juni 1905 per trein naar Marseille om daar per schip naar Tianjin te varen, waar hij aankwam op 1 augustus. Kort daarna waren de onderdelen van de tramrijtuigen (56 motorwagens en 20 bijwagens) ter plaatse en werden die onder leiding van

Nuyens geassembleerd tussen 6 september en 15 november. Vervolgens zorgde hij voor de bouw van de elektriciteitscentrale, de stel- en werkplaats en het administratief gebouw. Het werk werd, onder Belgische leiding, uitgevoerd door Chinese arbeiders. Die kenden geen zondagsrust: enkel rond Chinees nieuwjaar waren er vrije dagen. We hebben geen getallen uit Nuyens' tijd, maar in 1911 had CTET een staf van 15 Europeanen en 636 Chinese ondergeschikten. In februari 1906 werd de eerste tramlijn ingehuldigd, spoedig gevolgd door nog eens vier lijnen.

Afb. 1. François Nuyens kort na zijn aankomst in Tianjin. Let op de aangepaste flanelen kledij (archief nalatenschap familie Nuyens).

Op 3 januari 1906 arriveerden echtgenote Marie Louise met Franske (nog geen drie jaar), zodat van dan af François in gezinsverband kon leven. We kennen veel details van het verblijf van Nuyens in Tianjin, omdat hij dat bijhield in een uitgebreid dagboek met inlassing van de vele door hem gemaakte tekeningen alsook foto's en krantenknipsels. Zeldzaam voor een Vlaams kaderlid in die tijd, is het dagboek, opgedragen aan Franske, in het Nederlands opgesteld, de huistaal van het gezin. Het is niet beperkt tot de trambedrijvigheid, maar verhaalt uitvoerig over China, de Chinezen en de Chinese cultuur en ge-

woontes. Nuyens leerde trouwens Chinees. Anders dan de meeste expats woonde hij niet in de concessie van zijn land, maar nabij de tramstelplaats in het Chinese deel van de stad. Het betrof wel een riante woning, eigendom van de CTET, met een hele staf aan huispersoneel. Uit zijn dagboek blijkt dat Nuyens geen hoge dunk had van de Chinezen. Het lijkt ons te delicaat om deze koloniale visie te beoordelen met de ethische normen van 2021.

Afb. 3. Een Gentse twee-asser in de versie van 1906 op de Hofbouwlaan (verzameling Pierre de Meyer).

Op 18 juli 1908 verliet het gezin Nuyens Tianjin om via de Trans-Siberische spoorlijn huiswaarts te keren. Op 3 augustus was hij weer in Ledeberg. Opvallend bij de beschrijving van de heen- en terugreis is dat Nuyens van elk van de etappesteden commentaar gaf over het plaatselijk trambedrijf. De overeenkomst met de CTET beëindigd zijnde, ging hij weer aan de slag bij de Belgische staatsspoorwegen, in 1926 verveld tot de NMBS. Het gezin woonde vóór het verblijf in Tianjin te Ledeberg, eerst in de Driesstraat, dan in de

Langestraat, en vestigde zich in 1910 definitief aan de Ploegstraat in Gentbrugge, pal op de grens met Ledeborg. Afgezien van zijn Chinees avontuur heeft Nuyens nooit verder dan een kilometer van de kerk van Ledeborg gewoond. Hij is nooit teruggekeerd naar China. In 1938 ging hij met pensioen. Het jaar daarop overleed zijn zoon Frans, amper 36 jaar oud. In 1948 stierf echtgenote Marie-Louise, in 1951 François zelf, 73 jaar oud.

Afb. 4. Een Gentse twee-asser een jaar later, nu met door een windscherm afgesloten platforms. Omwille van de ruimte nodig voor de handremzwengel is het windscherm als een uitbouw geplaatst, waardoor de volksmond die preekstoeltrams noemde.

Ook werden van dan af de rijtuigen in het geel geschilderd (verzameling Pierre de Meyer).

Vergelijking met Gent

Als we de foto van een tram uit Tianjin in de oorspronkelijke versie (afb. 2) vergelijken met een Gentse tram uit hetzelfde jaar 1906 (afb. 3), voor de duidelijkheid ook met een zijdelings genomen foto van een Gentse tram in 1907 (afb. 4), zien we wel verschillen maar vooral opvallende gelijkenissen. Dit is geen toeval. Beide trambedrijven behoorden tot het Empain imperium. Bij de opstart van een trambedrijf werden de eerste rijtuigen besteld bij een beperkte groep van (Belgische) bedrijven. Bij latere modernisaties gebeurden de verbouwingen in eigen atelier van het trambedrijf, waardoor uiteindelijk ieder trambedrijf totaal verschillende trams had. Voor Gent waren dat de gele drieassers in de versie 1950-1954 (afb. 5). Ze werden uit dienst genomen tussen 1962 en 1974 en zijn nog goed gekend door de vijftigplussers onder ons. De

voertuigen waren het onherkenbaar resultaat van de opeenvolgende verbouwingen van de oorspronkelijk twee-assers, aangekocht tussen 1899 en 1912. Terzijde: tot de komst van de PCC-trams in 1971 heeft het Gents trambedrijf na 1912 geen enkele nieuwe tram gekocht, hetzij gedurende bijna 60 jaar!

In Tabel 1 worden de belangrijkste kenmerken van de tramvoertuigen en netten vergeleken. De tram in Tianjin was geenszins minderwaardig. Wat de stroomtoevoer betreft (met sleepbeugel) zelfs bedrijfszekerder dan de Gentse tram en meer comfortabel, want met ruimere plaatsen. Er werd enkel op het luxemateriaal bespaard: anders dan in België waren er geen vernikkelde noch koperen onderdelen.

Afb. 5. Een van de bewaard gebleven drie-assers na de laatste modernisering in 1953, in dienst tot 1974. In oorsprong dezelfde tram als de voorbeelden op afb. 3 en 4. Zo was dit rijtuig 354 verbouwd vanuit de twee-asser 150 uit 1904. De foto betreft een retrorit in 2013 bij de aankomst op het Maria Hendrikaplein. (foto ETG vzw)

Epiloog

Na het vertrek van François Nuyens breidde het tramnet in Tianjin verder uit, maar niet zo spectaculair als de groei van de stad (750.000 inwoners in 1911, 1,4 miljoen in 1931, 2,7 miljoen in 1953, 7,8 miljoen in 1984 en nu meer dan 13 miljoen). Vanaf 1932 werd busvervoer aangeboden. Het tramnet werd het laatst uitgebreid in 1946. Vanaf 1964 werden delen opgeheven tot het tramnet in 1973 volledig was opgedoekt. Vanaf 1976 werd een uitgebreid metronetwerk uitgebouwd, maar eind 2006 werd in een nieuw aangelegde wijk een

tramlijn van bijna 8 kilometer geopend, met de bijzonderheid dat de tram er op wielen met rubberen banden rijdt.

Met dank aan Johan Mattelaer en Pierre de Meyer

*Aanleiding tot dit artikel was een tentoonstelling (oktober 2020 tot januari 2021) in het Vandenhovecentrum van de Universiteit Gent, Rozier, hoek Sint-Pietersnieuwstraat. Onderwerp was het China in de eerste jaren van de twintigste eeuw, zoals gezien door de ogen van drie Gentenaars: de gebroeders Adolphe en Philippe Spruyt, beiden van 1898 tot 1908 als artsen verbonden aan de onderneming die de spoorweg van Beijing naar **Hankou** aanlegde, en François Nuyens, die van 1905 tot 1908 het trambedrijf van Tianjin hielp uitbouwen. Het dagboek van Nuyens telde 235 pagina's en is bewaard gebleven samen met drie fotoalbums. In de jaren 1930 werd het dagboek in afleveringen gepubliceerd in het dagblad *Gazet van Gent*. In 1989 was het voorwerp van een masterscriptie aan de KU Leuven (L&W) en in 2019 van een aan de UGent (sinologie).*

Tabel 1. Vergelijking van het Gents trambedrijf in 1906 met dat van Tianjin in 1908, beiden het derde jaar na de start van het tramnet met elektrische bovenleiding

Specificaties	Gent 1906	Tianjin 1908
Netlengte (1)	26,3 km	13,5 km
waarvan dubbelsporig	22,5 km	volledig
Spoorbreedte	1m	1m
Lijnen	5	5 (1)
Rijtuigen	72 motorwagens geen bijwagens	56 motorwagens 20 bijwagens
Assen	2	2
Lengte	8,23 m	8,50 m
Breedte	2,12 m	2,12 m
Motoren	2 x 40 PK	2 x 40 PK
Rijrichting	dubbel	dubbel
Aantal plaatsen	20 zit 28 staan	16 zit 16 staan
Stroomtoevoer	trolley (2)	sleepebeugel
Platform	open (3)	open
Aanduiding op koersbord (4)	lijnummer en -kleur	lijnkleur
Zijramen motorwagens	2 kleine 2 grote	8 gelijke

Opmerkingen: (1) meer dan de helft van het net van Tianjin werd door vier lijnen samen bediend, vandaar relatief veel lijnen voor een kleine netlengte. (2) de vervanging door een sleepbeugel werd beslist in 1913, in 1914 enkel op de korte lijn 6 (Muide - Meulestede) uitgevoerd, wegens WO I op de andere lijnen pas in 1919-1920. (3) in Gent werden windschermen ter beschutting van de bestuurder geplaatst vanaf eind november 1906, in Tianjin vanaf 1912. (4) de lijnummers waren net in 1906 **te Gent** ingevoerd.

Referenties

Coussens, F., Keutgens, E. (2004). *100 jaar elektrische tram in Gent 1904-2004*, Vlatam, Antwerpen, p. 8-11.

De Keukeleire, E. (2005). *135 jaar openbaar vervoer in Gent. Uitbouw stedelijk tramnet en buurtspoorwegen in de Gentse Regio. Deel 1 1870-1907*. Eigen beheer, p. 254-305.

de Meyer, P. (1988 en 1989). *Geschiedenis van de Gentse tramwegen* (eerste en tweede deel) in Rail Revue, oktober 1988, p. 58-61 en april 1989, p. 129-132, bijgewerkte versie van de oorspronkelijk in de MIVG-krant in 1984 en 1985 gepubliceerde bijdrage.

Dobenie, F. (2019). *Het reisdagboek van François Nuyens: een onderzoek naar de historische achtergrond van een Vlaming in China (1905-1908)*. Ongepubliceerde masterscriptie Dept. Geschiedenis, UGent, 2019

Dussart-Desart, R. (2017). *Les Tramways de Tientsin. Un réseau sous six drapeaux*, Tramania, Sint-Pieters-Woluwe.

Mattelaer, J., Torck, M., Lagrange, C., Dussart-Desart, R., Maselis, P., Baert, T. (2020). *A Belgian Passage to China (1870-1930)*. Sterck & De Vreese, Corredijk (NL), 2020, p. 145-197, p. 205-248 en p. 273-285.

Vandamme, T. (1989). *De China-politiek van Leopold II aan de hand van de Compagnie Internationale de Tramways et d'Eclairage de Tientsin*. Ongepubliceerde masterscriptie Dept. Oosterse studies, KU Leuven.

Van den Ostende, C. (2004). *Gentse oude trams langs middeleeuwse glans*, Ostendis, Zaventem, p. 8-12.

Verschaffel, B. (2020). *Souvenirs de Chine. Belgische ingenieurs en dokters in China 1898-1908*, Vandenhove Centrum voor architectuur en kunst / UGent.

<https://de.wikipedia.org/wiki/Tianjin/Verkehr> (geraadpleegd op 13 december 2020)

https://en.wikipedia.org/wiki/Trams_in_Tianjin (geraadpleegd op 13 december 2020)

https://en.wikipedia.org/wiki/Trams_in_China#List_of_historical_tram_systems (geraadpleegd op 14 december 2020)

BEBOUWING EN ACTIVITEITEN OM EN ROND DE KUIPERSKAAI IN DE VORIGE EEUW

Luc Devriese

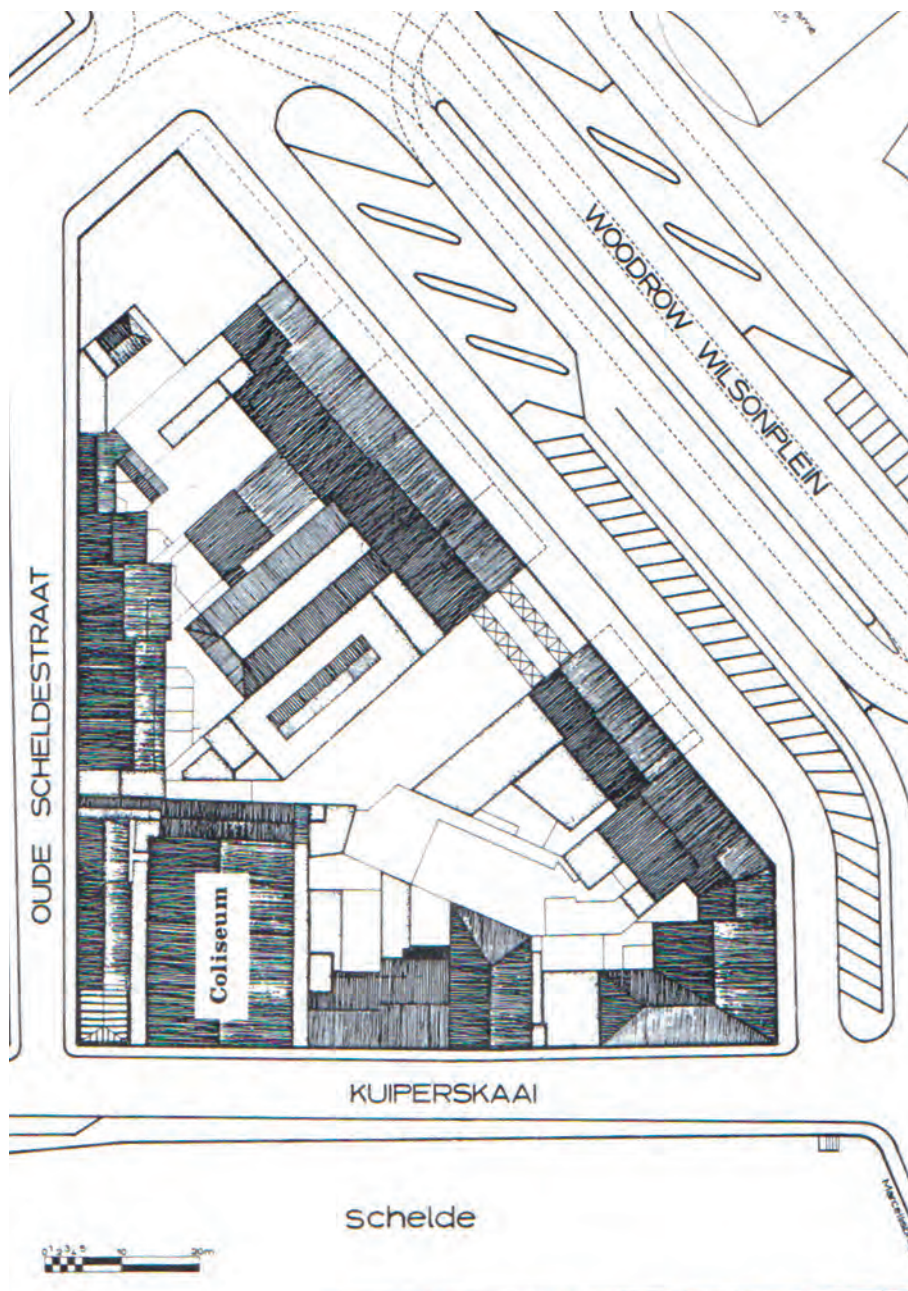
Aansluitend bij de jeugdherinneringen van Franklin Tombeur in vorig GT nummer, volgt een impressie van wat er om en rond de Kuiperskaai vooral in de jaren 1960 te doen was. Een onmogelijke zaak, want dat gebeurde het liefst in het bijna donker: zich moed indrinken om een sur-placeke op één dancingtegel te wagen, een lief opscharrelen... De Kuiperskaai was een begrip, zoals dat later de Overpoort werd. Aanvullend wordt een ultra korte schets gegeven van de evolutie van bebouwing en uitzicht in de vorige eeuw van de Kuiperskaai en het daarbij aansluitende bouwblok begrensd door de Oudescheldestraat en het Woodrow Wilsonplein, nu bekend als het Urbiscomplex.

Uitgaansleven

Waar sinds 2000 de naar Gentse normen reusachtige, uniform misbakken Urbistaart staat aan het Gentse 'Zuid', bloeide tot ca. 1970 het Gentse uitgaansleven. Dat was nog geen echt nachtleven. Cocaine en chemische party drugs waren nog niet voorhanden, wat tot gevolg had zo tegen één uur in de nacht iedereen zijn eigen, of toch een of ander bed opzocht. De Kuiperskaai was de kern waarrond alle mogelijke verwante activiteiten uitwaaierden over de Oudescheldestraat, de Brabantdam en de Schepenenvijverstraat. Het was, ook in de glorie tijd van de buurt een vrolijk morsig ratjetoe van allerhande relatief kleinschalige gebouwen (afb. 1 en 2).

Enkele onderdelen daarvan mochten zich tooien met namen als De Kelder, De Zolder, De Helder (afb. 3), Don Carlos, Queens, Weinstube, Old Wheel, de bar Ecu de France op een bel - étage met mooi glas in lood,... En zo waren er nog heel wat meer: sommige namen volgden elkaar in snel tempo op. Wijd en zijd gekend in het Gentse, vooral bij de studenten. Favoriete plek voor hun thé-dansants. Thé-dansant: wat een rare uitdrukking; nimmer ofte nooit was er daar thee te bekennen. De Kuiperskaai was een begrip, beroemd en berucht tot in de jaren 1970, toen de 'Overpoort' de taak en het cliënteel overnam.

Afb. 1. Detail van een kadasterplan kort voor de afbraak. Bemerkt de evacuatiegangen aan weerszijden van het Coliseum. Overgenomen uit Lefebure (1986).

Afb. 2. Ook in 1934 geen gebrek aan ramptoeristen. Een grote brand in de nachtbar Pingouin aan de Kuiperskaai sloeg over naar het Coliseum. De bebouwing is kleinschalig. Enkel het hoekgebouw aan de Marcellisbrug was vrij groot en hoog. Foto uit De Stad, 13 september 1934 (collectie Straten in DSMG, Sint-Amandsberg).

Aan de andere zijde van het bouwblok, uitgevend op het Woodrow Wilsonplein, had je dan de cinema's Select en Century, die uitkeken op de grote Capitole aan het Graaf van Vlaanderenplein. Dat werd aangevuld met café - restaurants - hotels, ontstaan in functie van het kopstation Gent-Zuid. Nog lang na het verdwijnen van de spoorweg bleven die draaien. Nog langer, en tot op heden, is er het nachtleven in het rode lichtjeskwartier met het 'Glazen straatje', de Schepenvijverstraat, de Belgradostraat... typisch voor stationsbuurten in onze middelgrote tot grote steden. Het Zuid is trouwens nog altijd een knooppunt van druk bus- en tramverkeer, aangevuld met een grote ondergrondse parkeergarage voor de auto's die daar de stad binnenrijden.

Belangrijkste en mooiste zaal was het Coliseum aan de Kuiperskaai. Ze bood een grote ruimte voor allerhande spektakels, sportevenementen, filmvoorstellingen (afb. 4), dansavonden, carnavalsfeesten, politieke meetings en, niet te vergeten, consumptie van spijs en vooral drank. Begonnen als Scala, opvolger van de ernaast gelegen Valentino, werd het in 1913 Wintergarten. Dit met het oog op de talrijke Duitse bezoekers die verwacht werden voor de Wereldtentoonstelling van 1913. Hoewel het oorspronkelijk niet in de bedoeling lag, kwamen hele troepen toeristen met dezelfde nationaliteit een jaartje later terug voor een verblijf van niet minder dan vier jaar. Al die tijd werd de Wintergarten gebruikt als feestzaal voor Duitse soldaten, eetzaal en tenslotte ziekenzaal.

Afb. 3. 'Le Helder' in 1923. Met grote zaal voor banketten, keukens en kelders (meervoud!).
Uit DSMG, reeks Straten.

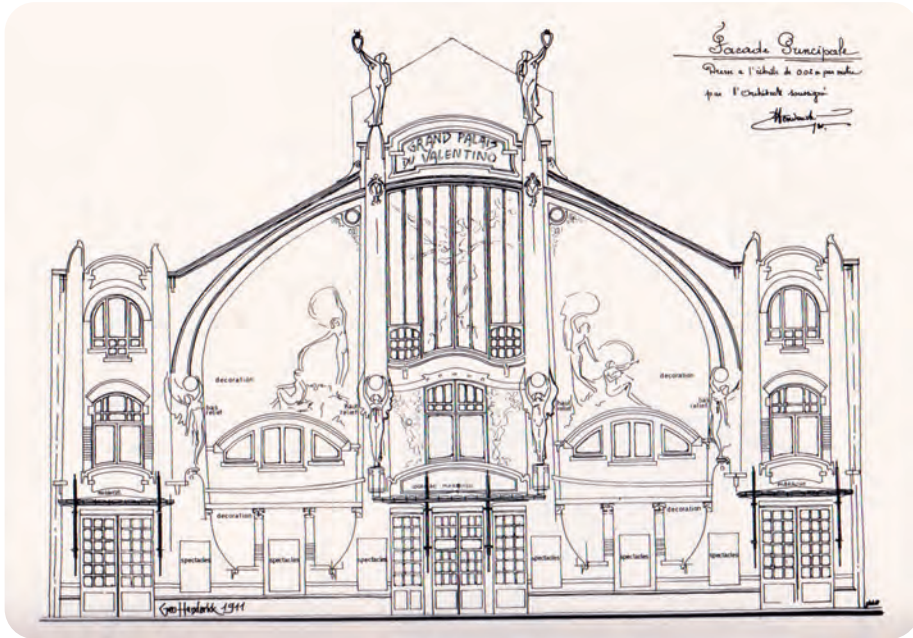

Afb. 4. In 1925 bood het Coliseum deftig vermaak aan: 'strictement de famille'. filmvoorstellingen, variétéconcerten, en afficheerde zich als 'le premier Music – Hall' van de stad (DSMG, reeks straten). De zaal werd blijkbaar slechts occasioneel als cinema gebruikt.

Bouwgeschiedenis

Voor wat de bouwgeschiedenis van het bouwblok betreft concentreren we ons hier op de Kuiperskaai. Daar, in het hartje van die uitgaansbeurt, werd kort na de aanleg van de Vlaanderenstraat een café met danszaal ingericht in een nieuwbouw aan de hoek van de Kuiperskaai en de Oude Scheldestraat. Naar Parijs' voorbeeld (hoe kon het anders in die tijd) werd dit etablissement 'Le Valentino' genoemd. Het was een initiatief van de weduwe Schauvlieghe, wonende in de dichtbij gelegen Vanderdonckdoorgang, het 'Glazen Straatje'. Of ze daar een of ander beroep uitoefende, is ons niet bekend.

Afb. 5. Gevelplan (Geo Henderick, 1911) van het Coliseum, toen Valentino, nagetekend van de bouwaanvraag door Gerda Verheeke. Overgenomen uit Deseyn (1978).

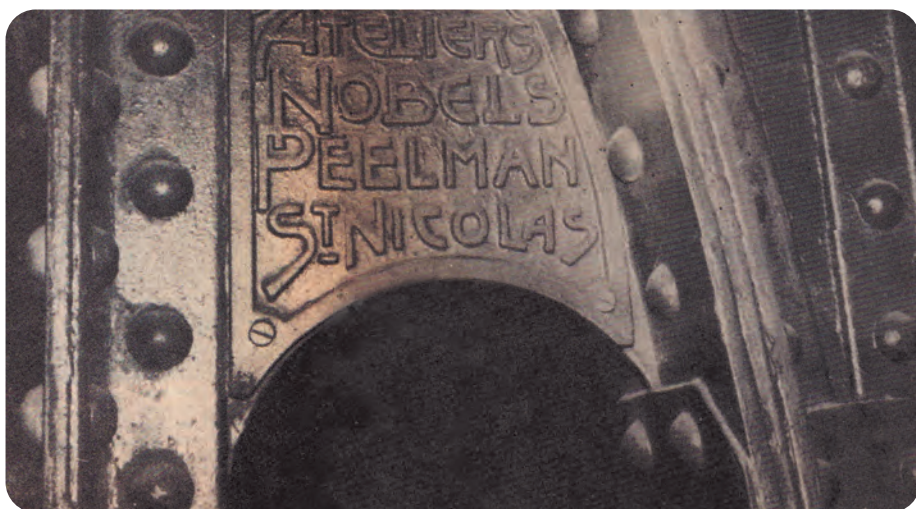
Na een brand in 1906 werd de zaak vergroot en in 1911 realiseerde dezelfde kranige weduwe, naast haar conventionele hoekgebouw een revolutionaire nieuwbouw (afb. 5). Dit ontwerp van architect Geo Hendrickx was niet enkel esthetisch een architecturale parel, het vormde ook een zeer functionele grote ruimte. Achter de schitterende voorgevel in art-nouveau stijl kwam je terecht in een grote zaal, waar je kon sporten of rondomronde kon zitten toekijken zonder dat het spel of het zicht gehinderd werd door pilaren of pilonen. De ‘speelvloer’ vormde één grote vrije ruimte (afb. 6). Een knappe verwezenlijking van het metaalconstructiebedrijf Nobels - Peelman in Sint-Niklaas, gespecialiseerd in metaalbouwtechniek met klinkbouten (afb. 7).

Het gebouw verwierf architecturale faam, was geklasseerd, maar werd door de bevoegde Vlaamse minister, een aannemer, gedeklasseerd. Een vrij uniek geval (Lefebure, 1986). Als troostprijs voor de monumentenbeschermers, die er niet in slaagden het gebouw te redden, werden de art-nouveau spanten herplaatst in het grote koopcentrum Zuid (of hoe het ook moge heten). Ook al staan ze er een beetje verloren, zonder echte functie, de ruimte die ze omkaderen is toch het mooiste onderdeel van het hieronder beschreven complex dat nu nog het Zuid beheerst.

Afb. 6. Coliseum, binnenzicht: prachtige indoor sporthal, ideaal om te rolschaatsen zoals beschreven in het artikel van Franklin Tombeur (GT 2021 nr. 3). De nieuwbouw bood ook ruimte voor spektakel, sportevenementen en zelfs filmvoorstellingen (zie afb. 4), dansavonden, carnavalsfeesten, politieke meetings en, niet te vergeten, consumptie van spijs en vooral drank. Foto Michel Hendrickx, De Gentenaar, 11-6-1982.

Afb. 7. De techniek van metaalconstructies met spanbouten wordt mooi geïllustreerd op deze foto uit 1983 (overgenomen uit De Nieuwe Metro en door Adrien Brysse bewerkt).

GENT

**Info: Jeroen De Corte, commissaris, Afdeling Vastgoedtransacties
Gent, VAC Virginie Loveling,
Koningin Maria-Hendrikaplein 70, 9000 Gent,
jeroen.decorte@vlaanderen.be T 0473 84.56.53**

TE KOOP:

'GENT-ZUID'

Woodrow Wilsonplein

De verkoop heeft betrekking op een deel van het multifunctionele complex **'Gent-Zuid'**, kad.geïdentificeerd als 'Gent, 4de afd., sectie D, 1960K'. Tot de verkoop behoren enkel de goederen zoals beschreven in onderstaande loten.

- ° **LOT 1: 'Het Provinciaal administratief centrum Het Zuid (PAC)'**, gelegen op de niveaus -1 tot en met +8.
- ° **LOT 2: 'De Multifunctionele Ruimte Gent Zuid'**, gelegen op de niveaus +2 tot en met +8.
- ° **LOT 3: 'Het parkeerniveau -3'** (gevisualiseerd als -4).

Verkoop uit de hand aan de meest biedende: biedingen mogelijk tot en met **02 augustus 2021**. De volledige **info en verkoopvoorwaarden** zijn te verkrijgen op aanvraag.

Afb. 8. Een imposante aanbieding. Het betreft hier vermoedelijk enkel de gedeelten die aan de Provincie toebehoorden en in 2021 door het Vlaams Gewest te koop gesteld werden (De Standaard 20 februari 2021).

De grote push voor de omvorming begon in 1968 toen 18 eigenaars van 28 percelen een Samenwerkende Vennootschap (SV) lieten oprichten met als doel het geheel van gebouwen in de hierboven beschreven driehoek (zie afb. 1) om te vormen tot één multifunctioneel geheel naar het voorbeeld van het Rogiercentrum in Brussel. Nadat zowat alles in handen gekomen was van een projectontwikkelaar, bleven de meeste gebouwen jarenlang verwaarloosd staan. Het werd een stadskanker, gemakkelijk en goedkoop te realiseren volgens de beproefde methode. Waarna een samenwerking tussen de grote aannemers De Meyer (later Strukton) en Bouwwerken Maes tabula rasa maakte van het hele boeltje en een groot bouwsel liet optrekken, met pompeuse oppervlakkig (pseudo-) klassieke vormgeving die weldra bekend zou worden als de Ceaușescu stijl, naar de aan groothedswaanzin lijdende Roemeense dictator. Het hele gebouw kreeg de nu nog bekende naam Urbis opgeplakt. Daarin opende het voor het grote publiek belangrijkste onderdeel, het Shopping Center Gent Zuid, zijn deuren op 21 april 1995. Alles was toen klaar.

En nu, anno 2021, zowat 25 jaar later, ziet de Vlaamse overheid, erfgenaam van grote delen van het patrimonium van de Provincie Oost-Vlaanderen, zich genoodzaakt haar eigendommen in het complex te verkopen (afb. 8). Een hele ommekeer: naar we vermoeden werd de financiering van de bouw mogelijk gemaakt precies door de inbreng van de Provincie. Deze kocht op een cruciaal moment met een leasing contract grote delen van 'Urbis', te betalen over 20 jaar, om ze in gebruik te nemen voor kantoren en vergaderzalen. Die inbreng gaf in elk geval een flinke boost aan het project.

Collosseum (met 'oss' geschreven) is intussen de naam geworden van een residentie met vooral studio's en kleine appartementen op de hoek van de Oudescheldestraat en de kaai. Met het oude Coliseum heeft dat niets meer te maken.

Referenties

Krantenknipsels

Anoniem (1968). Ga je mee uit winkelen op de Kuiperskaai? In: *De Gentenaar*, 7 december; Michel, L. (1983).

En het Coliseum, het sterft voort... in: *De Nieuwe Metro*, 4 november; Van Keymeulen, K. (1995).

Geschiedenis van Urbis begint bij de Leopoldkazerne. In: *De Gentenaar*, 7 april; K.N. (1995).

Gent Zuid start met twintig handelszaken. In: *De Gentenaar*, 7 april; Van der Sype, K. (1997).

Kuiperskaai herleeft in Ciné Capitole. In: *Het Laatste Nieuws*, 8 november; Soenens, D. (2000).

Colosseum verrijst aan de Kuiperskaai. In: *De Thuiskrant*, 12-13 augustus.

Deseyn, G. (2003). Zoekt uw lief elders! In: *De Gentenaar*, 9 maart. Allen in DSMG, Groot Begijnhof, Sint-Amandsberg, verzameling Vliegende Bladen Gent, reeks Bebouwing, straten en wijken.

Literatuur

Deseyn, G. (1978). Bedreigd: salle Valentino ofte Coliseum. In: *Stadsarcheologie Gent*, jg. 2 nr. 4, p. 43-47.

Despretz, A. (1987). Beestige bedoening met honden – rattenvangers. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 16 nr. 4, p. 333-334.

Jonckheere, J. (2008). Gentse variététheaters van 1880 tot 1914. In: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur* (TIC), deel 101, jg. 25, p. 2-29. Gebaseerd op haar gelijknamige scriptie, UGent, 2006-2007. In 2009 gepubliceerd als *Een geschiedenis van revue en variété. Kijklust en sensatiezucht*, Meulenhof / Manteau.

Lefebure, J.. (1986). Het Gentse Coliseum wettelijk onbeschermd. In *Stadsarcheologie*, jg. 7 nr. 1, p. 28-35.

Van Ryssel, D. (2013). Valentino – Scala – Wintergarten – Coliseum, Kuiperskaai. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 42 nr. 4, 301-304.

HET KATHOLIEKE SCHIPPERSWERK IN GENT (EIND 19DE EEUW-1978)

Deel 3. In vaak moeilijke tijden (1914-ca. 1950)

Marc Hanson

Dit deel handelt over de economisch moeilijke periode 1914-1950, nefast voor de binnenvaart en haar schippers. Het Schippershuis heeft toen veel inspanningen geleverd om de negatieve gevolgen voor de (Gentse) schippers te verzachten. Tegelijk kreeg het Schipperswerk zelf te kampen met een ernstige malaise.

Moeilijke periode voor de (Gentse) binnenvaart

De periode 1914-1950 werd enorm verstoord door twee wereldoorlogen en hun economische nasleep en daar bovenop, tussen die twee oorlogen door, een wereldwijde diepe economische crisis, de zogenaamde Grote Depressie van de jaren dertig. De binnenvaart en de (Gentse) binnenschippers hebben sterk geleden tijdens de Eerste Wereldoorlog omdat het (inter)nationale vervoer fel afnam en uiteindelijk praktisch stilviel, bijvoorbeeld door de krijgsverrichtingen of door gebrek aan brandstof. De Duitsers namen ook heel wat schepen in beslag om ze zelf te gebruiken voor het vervoer van oorlogsmateriaal, munitie, bevoorrading, bouwen van noodbruggen, enz. Na de oorlog konden schippers hun eigendom soms recupereren of ze kregen van de Belgische overheid een schadeloosstelling, waarmee ze moeizaam opnieuw van start konden gaan. Sommigen hielden het definitief voor bekeken, gingen aan wal en verkochten hun schip. Schipper De Muynck (°1864) profiteerde hiervan en kocht na de oorlog twee spitsen voor 185.000 fr.

De eerste zorg van aalmoezenier Desorgher en die van zijn helpsters was het bijstaan van arme schippersgezinnen in nood. Vrijwilligers verzamelden voedsel(pakketten) bij gegoede medeburgers en boeren en zorgden voor de bedeling ervan. Zij verwezen in de laatste oorlogsjaren ook naar de gaarkeukens en de melkbedeling voor kinderen, opgezet door de stedelijke overheid. Die bedeling van soep, brood en melk vond vooral plaats in de stilliggende fabrieken van de sponsors van het Schipperswerk. Ook de Sint-Salvatorparochie en de dekenij Muide namen deel aan liefdadigheidsacties voor de schippers.

Schippersgezinnen waren extra kwetsbaar wanneer ze veel kinderen hadden (afb. 1). Zes tot tien kinderen aan boord van een baquet, een klein schip van 30 op 4 meter, was geen uitzondering. Enkele kinderen sliepen soms in het deel van het geloste en proper gemaakte ruim! De sociale voorzieningen die (vak)organisaties boden, waren nog onbestaande of stelden niet veel voor. Dat veel schippers (bijna) analfabeten waren, maakte hen nog eens bijkomend afhankelijk van de goodwill van anderen of van hun werkverschaffers. Schrijvende voorbeelden van misleiding en uitbuiting waren legio.

Afb. 1. Een schipper ergens langs de binnenwateren, met zijn dochtertje in de speelbox in open lucht (Schenking H. De Bleecker - Inghelaere in DSMG, reeks Vliegende Bladen Gent, Binnenscheepvaart, Begijnhof, Sint-Amandsberg).

Nadat Albert Desorgher in december 1919 overleden was aan de Spaanse griep, werd hij als directeur van het Schippershuis opgevolgd door pater

Afb. 2. Een schippersfamilie met haar trekpaarden. Soms brachten die de nacht door aan boord, maar dat leidde tot plaatsverlies in het scheepsruim.

Richard Van den Haute (Gent, 1873- 1940). Na de Grote Oorlog (W.O. I) waren veel kleine schippers financieel niet in staat om zich een motorspits aan te schaffen. Die werden toen gebouwd op scheepswerven in België en in het buitenland. Op de Gentse binnenwateren en op rivieren en kanalen zagen bewoners en wandelaars tijdens het interbellum nog dagelijks schepen die getrokken werden door paarden (afb. 2) of mensen. Bij het binnenkomen van de stad Gent werden de trekpaarden uitgespannen en vervangen door sloopstreekers. Volgens het getuigenis van de Franstalige Gentse schrijfster Francine Somers (1923-) sliepen sommige van die trekkers onder de bruggen. Langs sommige drukbevaren kanalen werden de schepen getrokken door elektrisch aangedreven tractoren of zelfs landbouwtrekkers. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in het fotoboekje *Archiefbeelden Binnenschippers* van Lekens en Lagrou (2004).

In havenkommen en drukke waterwegenknooppunten zoals Gent werd het slepen toen gedaan door stoomsleepers: sleepboten met opvallend hoge rokende schouwen (afb. 3). Ze konden verschillende schepen tegelijk trekken en haalden een snelheid van 5 à 7 km per uur. Al in 1885 had de vader van schipper Edmond Blom (° Gent, 1906), samen met zijn broers Frans, Theofiel en Gust een soort sleepdienst opgezet. In 1923 werd dan een samenwerkende vennoot-

schap van bootslui, roergangers en loodsen opgericht: *De Eendracht*. Die verdeelde het werk en stelde een wachtdienst op. Tijdens het interbellum sleepen Edmond en zijn vader meestal grote Franse zeilschepen met wijn naar Handelsdok nummer 9. In 1927 begon Edmond als bootsman, dan werd hij roerganger om vanaf 1950 te eindigen als loods op het kanaal Gent-Terneuzen.

Afb. 3. De stoomsleepboot *Passe-Partout* in de zwaaihoek bij de Dampoort te Gent in 1930. Aan dek onder andere de schipper en zijn machinist. Uit: Lekens L. en Lagrou J. (2004), *Archiefbeelden. Binnenschippers*.

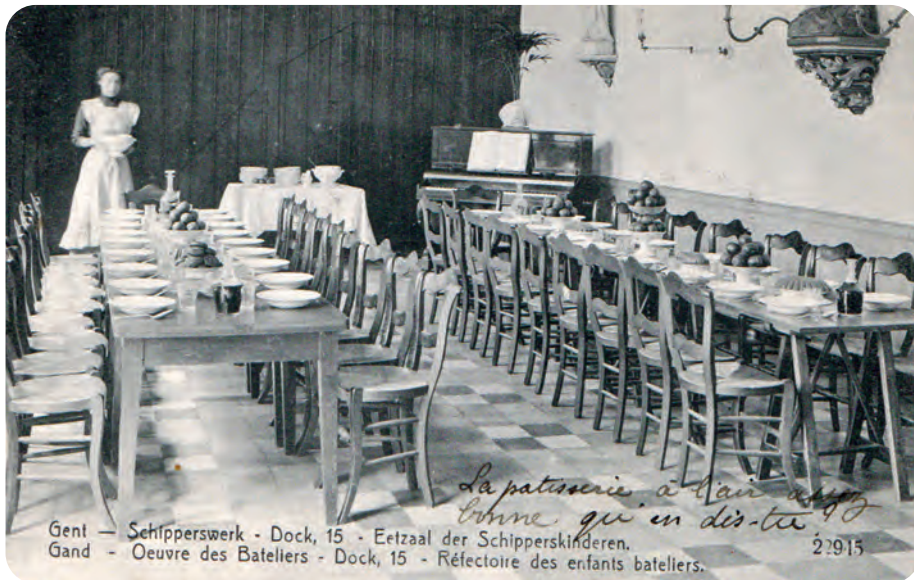
Vanaf die tijd werd trekkracht door mensen en paarden vervangen door aandrijving met dieselmotoren. Het nog steeds actieve bedrijf ABC (Anglo-Belgian Corporation) Engines aan de Gentse Wiedauwkaai werd een belangrijke constructeur van dergelijke motoren. De schippers stonken nu naar diesel en uitlaatgassen.

Blijvende inzet voor het onderwijs aan schipperskinderen

Zolang het schipperskind aan boord bleef, was het voor hem of haar onmogelijk om enig onderwijs te volgen. Kaderpersoneel binnen het scheepvaartmilieu zag dit gebrek aan onderwijs al jaren als een fundamentele bedreiging

voor de binnenvaart. De al zo armoedige sector zou zich nooit uit de miserie tillen als de schipper ongeletterd bleef, aldus het stafpersoneel. Het Schipperswerk aan het Handelsdok deed dan ook veel inspanningen om zoveel mogelijk schipperskinderen in zijn klaslokalen te krijgen. Die inspanningen waren hard nodig, want de wet van 19 mei 1914 op de leerplicht in België gold niet voor schipperskinderen. Vooral tijdens de laatste twee oorlogsjaren bezochten meer schipperskinderen de school dan gewoonlijk, omdat de ouders toen weinig of niet konden varen. Dat hun kinderen op of via de school te eten kregen en een goed onderkomen voor de nacht hadden, speelde ook mee om ze naar school te sturen (afb. 4 en 5). Na de oorlog daalde het aantal leerlingen opnieuw. In Namen en Charleroi was er toen een katholieke kostschool voor schipperskinderen, maar die scholen waren voor de meeste varenden onbetaalbaar.

Afb. 4. Via de school geraakten de schipperskinderen ook aan een gezonde maaltijd. Op deze postkaart (1919): de eetzaal voor de kinderen. Op de achtergrond links: één van de vrijwilligers. Alles was er veel comfortabeler en hygiënischer dan aan boord.

(Verzameling Philippe Bockstael)

Door het Koninklijk Besluit van 10 november 1925 werden ook schipperskinderen onderworpen aan een leerplicht van vier jaar (10-14 jaar). Na die verstrenging volgde de oprichting van enkele rijksinternaten, onder meer in Antwerpen, Brussel en Saint-Ghislain bij Mons, terwijl er zes katholieke kostscholen werden opgericht, onder andere in Brugge en Oostende. Ondanks het

verruimde onderwijsaanbod, stootte de nieuwe regeling op veel tegenkating van schippersouders. Sommige ouders deden toch meer inspanningen: de schoolplichtige kinderen gingen enkele jaren bij de grootouders wonen of de moeder bleef tijdens de schoolplichtjaren van de kinderen zoveel mogelijk aan wal. Enkele jaren later, in 1929, werd de leerplicht ingevoerd voor kinderen zonder vaste woonplaats: kinderen van schippers, foorkramers, handelsreizigers en circusartiesten. Als gevolg van die wet kwam er een extra rijksinternaat in Evergem en een in Huy. In hetzelfde jaar voorzag de overheid een financiële tegemoetkoming in de internaatkosten van schipperskinderen. Ondanks die inspanningen bleef het verplichte onderwijs voor schipperskinderen nog vaak dode letter.

Afb. 5. In de netjes opgestelde slaapzaal beschikten de schipperskinderen over heel wat meer ruimte dan in de nauwe scheepskabine. (Verzameling Philippe Bockstael).

In de Schippersschool aan Dok Noord bleven de zusters auxiliatricen het lager onderwijs verder verzorgen aan een vijftigtal kinderen per jaar. De jongens en meisjes zaten in aparte klassen en ze gebruikten dezelfde speelplaats, maar op andere tijden (afb. 6). Nauw aansluitend bij het godsdienstonderwijs bleven de zusters veel aandacht besteden aan de eerste en de plechtige communie. De vroegere ‘eerste’ communie (op 11 à 12 jaar) was kort vóór de Eerste Wereldoorlog de ‘plechtige’ geworden, terwijl de kinderen nu een eerste communie deden op de leeftijd van zeven jaar. De vrijwilligers bleven ook aandacht besteden aan de bibliotheek en de ontspanning voor volwassenen en kinderen.

Afb. 6. De speelplaats van het Schippershuis aan Noord met strikt gescheiden jongens en meisjes. (Schenking H. De Bleecker - Ingelaere in DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg).

Ze verzorgden de bediening in de gelagzaal en maakten de feestzaal in orde voor alle grote en kleine katholieke feesten. De bezoeken aan de schepen en de bedevaart naar Oostakker - Lourdes (wel niet ieder jaar) bleven eveneens doorgaan.

Werking getroffen door economische crisis en oorlog (1929-1945)

In 1926 lag de financiële en economische nasleep van de oorlog achter de rug. Na de sanering door Emile Francqui bereikten de traditionele nijverheidssectoren spoedig weer het vooroorlogse productiepeil, terwijl het transportwezen zich verder ontwikkelde. De economische heropleving was ook gunstig voor de schippers. Maar in het decennium 1929-1939 verslechterde de economische toestand gevoelig als gevolg van de grote crisis die eind 1929 inzette in de Verenigde Staten. Op 14 december van dat jaar kreeg het Werk het vzw-staatsluiting onder de benaming Schippershuis via een akte neergelegd bij de Gentse notaris Fobe. De standregels, die verwijzen naar wat er in de voorafgaande decennia was gedaan, werden gepubliceerd in de Bijlage van het Belgisch Staatsblad van 20-21 januari 1930. Onder de stichters treft men nog enkele namen aan uit de beginperiode, zoals een de Hemptinne en een Casier, verder pater Van den Haute en verscheidene industriëlen en reders.

Tijdens de economische depressie werden de (Gentse) binnenschippers zwaar getroffen doordat het goederenvervoer sterk terugliep. Zo daalde de goederenoverslag van zeeschepen naar binnenschepen al vanaf 1931. Ook de export van Belgische goederen kwam verder in het gedrang door de versterking van het protectionisme in de hele wereld. Daarbovenop kwam nog eens de groeiende concurrentie van het vrachtvervoer via de weg. Dit alles leidde tot een daling van de al lage levensstandaard van de binnenschippers. Die waren nu wel verlost van het laden en lossen dat was overgenomen door gespecialiseerde dokwerkers, maar ze bleven lange vaardagen maken, stonden onbeschermt aan het roer en namen bijna nooit vakantie. Ook de hygiënische toestand aan boord liet nog veel te wensen over. Een toilet was er niet, zodat men overboord moest hangen of een toiletemmer diende te gebruiken. Om allerlei redenen was het ook niet evident om aan boord over goed drinkwater te beschikken. En wat bij ziekte of ongeval? Aan veel sluizen lagen winkeltjes en cafés, die schippers wel eens meer aanrekenden dan de gangbare prijs. Ook in de haven lag het schip vaak te ver van het stadscentrum om een gewone winkel te bereiken.

De schipper had ook te kampen met allerlei administratieve rompslomp zoals getuigschriften van scheepsinhoud en patenten om op bepaalde wateren te mogen varen. De nog altijd hoge graad van analfabetisme onder de schippers speelde hen hierbij natuurlijk parten. Van de 5.700 schipperskinderen die in 1938 onder de leerplicht vielen, volgden er amper vijfhonderd voltijds les zoals de wet het voorschreef. Gelukkig hadden heel wat schippers voor dit soort zaken al de weg gevonden naar het Schippershuis aan Dok Noord. In de school daar bleef men tot de jaren dertig een behoorlijk aantal kinderen bereiken, ook voor de godsdienstige opvoeding, die uitmondde in communie en vormsel. De vrije schippersscholen bleven ook streven naar gelijkschakeling van lesinhouden en -tijden, zodat kinderen in eender welke haven (school) konden aansluiten.

Een voorbeeld: Jenny, in 1926 als nakomertje geboren in Manage, niet zover van Charleroi, vond het als kind fantastisch om overal mee naartoe te varen (afb. 7). Ze veranderde ongeveer om de drie weken van school en bezocht ook de Schippersschool aan Dok. Eenmaal haar ouders de trossen losgooiden voor een nieuwe vaarbeurt, was ze op weg naar een andere school. De beter financieel gesteunde rijksscholen waren meestal goedkoper dan de vrije, maar in het algemeen overbezet. De meeste katholieke scholen waren te duur of lagen in plaatsen waar schippers nooit kwamen, zodat alleen een langdurig en duur internaat soelaas kon bieden.

Verbeteringen voor de schippers

Vanaf 1935 gingen de Belgische regeringen de crisis te lijf met hervormingen in de richting van een gemengde economie met meer staatsinterventie in de economische sector. Zo werd een groot programma van openbare werken gelanceerd. De schippers profiteerden bijvoorbeeld van de aanleg in 1935 van het Albertkanaal tussen Antwerpen en Luik om het kolentransport te vergemakkelijken. De havens en de kanaalzones trokken nieuwe industriële vestigingen aan, waarvan de productie getransporteerd moest worden. Maar in tegenstelling tot bijvoorbeeld Nederland en Duitsland was er in België inzake binnenvaart weinig wettelijk (officieel) geregeld, en van dit manco dreigden veel ongeletterde schippers het slachtoffer te worden. Om een onzeker bestaan en armoede onder langdurig werkloze schippers te voorkomen, ontstond toen de schippersbeurs, waarbij een toerbeurt en vastgestelde tarieven voor ladingen werden ingevoerd. In Gent was de beurs of het bevrachtingskantoor ondergebracht in een zaal achter herberg *Onder den Toren* uit 1902, op de hoek van het kerkplein en de Sleepstraat (afb. 8).

Afb. 7. Schipperskind Jenny, ex-leerling van de Schippersschool, vertelt over het leven aan boord (Uit een ons onbekend tijdschrift. Schenking De Bleecker - Ingelaere in DSMG).

Direct na de oorlog werd dit systeem wettelijk vastgelegd en verfijnd. Naar Duits voorbeeld werd in België op 12 december 1944 de Dienst voor de *Regeling van de Binnenvaart* opgericht, die minimumprijzen voor stukgoederen vastlegde en het Belgische waterwegennet in achttien districten, waaronder Gent, verdeelde. In elk district was er een bevrachtingskantoor gevestigd, waar op bepaalde dagen en uren transporten werden toegewezen. In Gent gebeurde dat tweemaal per dag. Eenmaal een transport door naamafroeping volgens de beurtlijst was toegewezen, ontving de schipper van de bevrachter de

vrachtbrief. De bevrachters betaalden de schipper na het uitvoeren van zijn opdracht, en inden daarna het bedrag van de opdrachtgevers. De meeste bevrachters hadden een loket in de beurs of een kantoor in de buurt ervan. Sommige kantoren groeiden uit tot grote internationale firma's, bijvoorbeeld John P. Best in de Sleepstraat.

Afb. 8. De Schippersbeurs werd lange tijd gehouden in het hoekhuis 'Onder de Toren', onderdeel van een huizengroep in Vlaamse neorenaissance-stijl aan het pleintje bij de 's Heligs Kerstkerk, alias Sint-Salvator. Voor de Gentenaars 'Seleskest'. (Foto 2020).

Malaise en teloorgang van het Schipperswerk (eind jaren '30-ca. 1950)

Vooraf tijdens de moeilijke jaren dertig werd duidelijk dat het schipperswerk te veel en te zwaar geworden was voor pater Van den Haute. Vanaf juli 1931 kreeg hij steun van Albert Duculot (Zottegem, 1897-Gent, 1945), die toen tot onderpastoor van Sint-Salvator was benoemd. Hij werd dan wel de schipperspastoor genoemd, maar zijn tijd en aandacht ging vooral naar het gewone parochiewerk. Op zondag deed hij in de Schipperskapel één van de twee mis-sen en af en toe bezocht hij het schooltje en ondervroeg de kinderen kort over hun geloofskennis. Verder was er de hulp van enkele leken en van de auxiliatricen, die de kapel onderhielden en vooral catechismusles gaven aan de schipperskinderen. Juffrouw Clothilde De Wilde, een lekenhelpster van het bisdom, gaf de meeste andere vakken.

Tijdens de moeilijke oorlogsjaren kreeg kapelaan Duculot vanaf eind maart 1941 tot 1945 hulp van Marcel Köhn (Gent, 1910-Bassevelde, 1996). Na zijn overlijden op 4 december 1945 werd Albert Duculot al op 31 december vervangen door Arthur Joos (Sint-Niklaas, 1912- Nevele, 1984), die eveneens meewerkte in het schipperswerk. Daar kwam vanaf 30 september 1946 Marcel Köhn nog bij, die toen opnieuw onderpastoor werd van Sint-Salvator na een korte interim als aalmoezenier van het interneringscentrum in Gent. Ook de nieuwe kapelaans besteedden het grootste deel van hun tijd aan het bedienen van de gelovigen van de eigen, grote Sint-Salvatorparochie.

Toen pater Van den Haute in 1940 overleed, was de malaise in het Schippershuis al minstens een paar jaar aan de gang. Na de oorlog kwam er geen beterschap, integendeel zelfs: het Schipperswerk viel quasi stil en het einde ervan was kort na 1950 nabij. Net zoals het succes ervan meer dan één vader had, had ook de neergang meerdere oorzaken. Na enkele decennia waren de pioniers van het Werk oud, inactief of overleden. De opvolgers waren minder gedreven en minder goed op de hoogte van het schipperswerk dan hun voorgangers. Die onderpastoors waren door hun gewone parochieactiviteiten bovendien niet in staat voldoende aandacht te besteden aan de schippers. Zo vielen de belangrijke bezoeken aan de schepen praktisch helemaal weg. De diocesane clerus zag het Werk ook te veel als één van de vele caritatieve hulpen bijstandswerken en had daardoor te weinig aandacht voor de specifieke doelgroep, die niets moest hebben van klerikaal paternalisme. Door de economische crisis en de oorlog daalden de inkomsten uit omhalingen en (grote) giften. Stilaan werd het bureau van het Huis, dat de schippers fiscaal, sociaal, juridisch en administratief bijstond, meer en meer bemand door personen en organisaties die nauwelijks nog een band hadden met het Schipperswerk en eigenlijk evengoed elders hadden kunnen zetelen.

We stellen ook vast dat de klasjes van het schooltje steeds kleiner werden. In 1938 waren er maar acht jongens en negen meisjes meer over. Als gevolg van de strengere wetgeving op het onderwijs ontstonden er meer en betere scholen, vooral internaten, die werkten met gediplomeerde leerkrachten. Zo werd in 1948 te Evergem het Rijkstehuis voor Schipperskinderen opgericht. Die scholen, zoals ook de kostschool van de kapucijnen in Brugge, waren veel aantrekkelijker dan het schooltje aan Dok Noord. Dat telde op den duur nog maar een handvol kinderen en zou tenslotte worden opgeheven. Kleinere klasjes betekende automatisch ook minder communicanten en vormelingen. Kinderen deden immers hun communie in of bij de school waar ze verbleven.

BIJ HET NAKENDE EINDE VAN DE 'GENTSE' KLOOSTERGEMEENSCHAP VAN DE ENGELSE BENEDICTINESSEN: ENKELE BEWAARD GEBLEVEN HERINNERINGEN

Herbert De Vleeschouwer

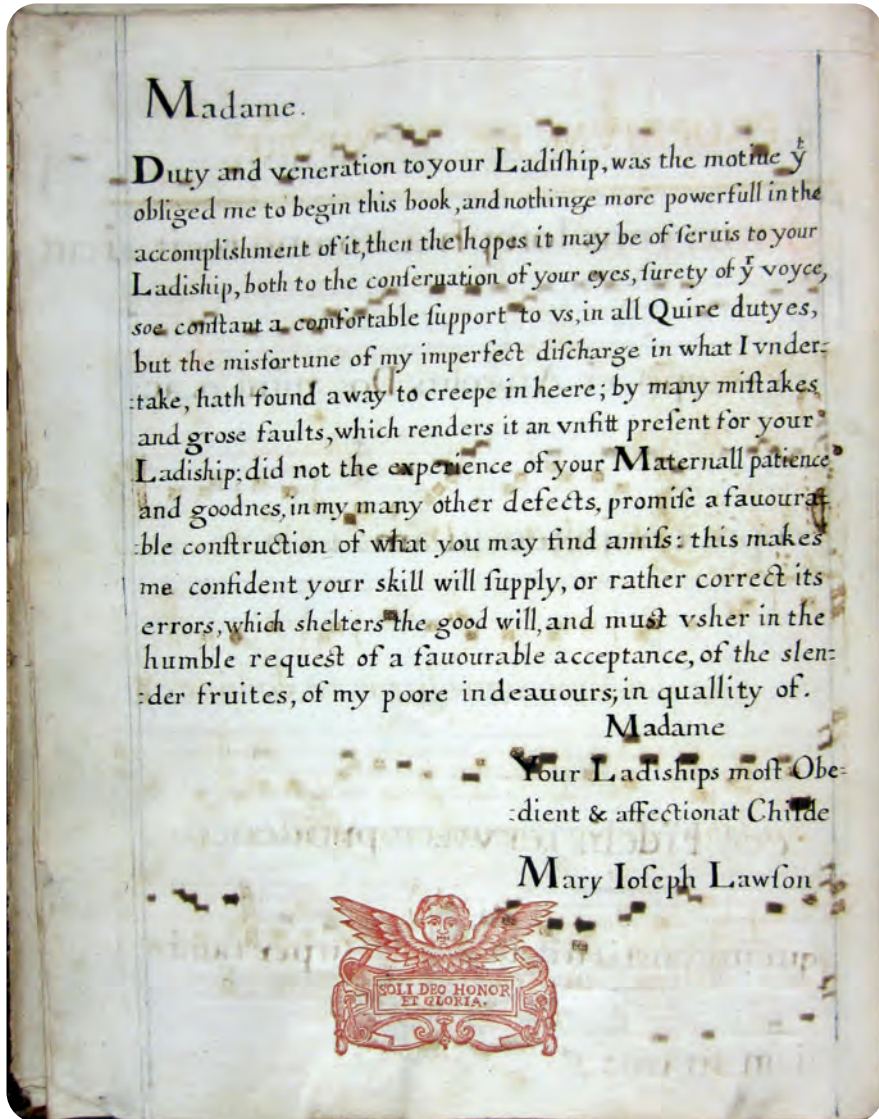
Toen de Engelse benedictinessen, die ruim anderhalve eeuw (1624-1794) in Gent gevestigd waren, deze stad verlieten, namen ze uit hun klooster in de Sint-Pietersnieuwstraat enkele waardevolle zaken mee naar Engeland. Nog bestaande stukken worden opgesomd en een impressie wordt gegeven van het eveneens bewaard gebleven, interessante boekenbezit en de archieven. Het is de bedoeling de werken en documenten digitaal toegankelijk te maken via de UGent bibliotheek. Een groot gedeelte werd reeds in 2013 verwerkt. De Engelse zustergemeenschap is anno 2021 nagenoeg uitgestorven.

Over het Gentse klooster van de Engelse Benedictinessen werd reeds uitgebreid gepubliceerd, onder meer in *Ghendtsche Tydinghen* (2013) en recenter in *Van Mensen en Dingen*, Jaarboek 2020. Deze aan Rome getrouw gebleven (niet anglicaans geworden) kloostergemeenschap vond na de vlucht uit Engeland en omzwervingen op het vasteland (vooral Douai en Brussel) in 1624 een onderkomen in Gent. Ze lieten een imposant klooster bouwen op een groot perceel in de Sint-Pietersnieuwstraat, ongeveer op de plaats waar nu het UGent Technicum staat. De nonnen verlieten Gent bij de Franse inval in 1794. Ze vestigden zich na een verblijf in Preston en Caverswall uiteindelijk in Oulton, Engeland.

Ze gingen verder met onderricht van jonge meisjes uit welgestelde katholieke Engelse families, waarvan sommigen later intraden in het klooster. Uiteindelijk daalde het aantal nonnen sterk en werd een ouderentehuis opgericht dat nu door een trustfonds wordt uitgebaat. De 22ste en laatste abdis Dame Benedicta Scott overleed in 2019 en de laatste twee nonnen verhuisden naar Stanbrook Abbey.

De vlucht van de nonnen in 1794 was in elk geval goed voorbereid. In de anonieme annalen beschreven in *Van Mensen en Dingen* staat opgetekend dat ze een zilveren kruis en een sacristielamp meenamen. Beiden kan men nu bekij-

ken op de twitter account van Oulton Abbey (twitter van Mei 12, 2018). Ook een meegenomen grote staande klok werd minstens tot voor enkele jaren wekelijks opgewonden in de abdijkerk te Oulton.

Afb. 1. Typisch kloosterlijk nederige opdracht aan Madame Mary Knatchbull, abdis gestorven in 1696, in een antifonarium met teksten gezegd of gezongen bij misvieringen. Dat zijn enorm grote en zware boeken die opgesteld stonden op altaren of lezenaars, goed zichtbaar voor de zangers op enige afstand. Dit exemplaar werd eigenhandig gekopieerd door Mary Joseph Lawson, ingewijd in 1648 en overleden in 1712, meer dan 90 jaar oud. Bemerkt de op en neer dansende noten waarvan de inkt door het papier drong. De Latijnse spreuk 'Soli Deo Honor et Gloria' onderaan betekent: 'Alleen God zij Ere en Glorie'.

Afb. 2. Bladzijde uit het Gents-Engelse antifonarium in afb. 1.
Dergelijke boeken waren in die periode allemaal handwerk.

Vooral interessant is de catalogus van de kloosterbibliotheek die vanuit Gent naar Engeland overgebracht werd. Deze bestaat uit twee delen: (1) aangekochte of geschonken drukwerken, en (2) werken rechtstreeks gelinkt aan het Gentse klooster. Het volledige archief werd na de sluiting van Oulton overgemaakt aan de Douai Abbey in Engeland. De collectiebeheerder van de UGent bibliotheek kreeg digitaal toegang tot de collectie, wat mogelijkheden opent tot verdere studie. Hieronder een korte beschrijving.

Deel 1 bevat minstens 135 drukwerken uit de periode tot 1699. Daarbij is een Antwerpse bijbel uit 1531 het oudste stuk. Verder: een ruim een eeuw jongere, eveneens Antwerpse bijbel (Balthasar Moretus) van 1634 en oude Gentse drukken van Joos Dooms, meerdere werken over de invloedrijke François de Sales, naar wie de salesianen van Don Bosco genoemd werden, en een beschrijving van de mirakelen bekomen door tussenkomst van de relieken in Mechelen bewaard.

Afb. 3. Detail met een versierde initiaal in hetzelfde antifonarium.
Deze werd er vermoedelijk op gestempeld.

Niet religieuze drukwerken omvatten een medisch handboek (1659), een boek in Gaelic (1663) geschreven door Ierse broeders, in Oulton (?) vertaald door een universiteitsprofessor. Het oudste literaire werk is *Poèmes dramatiques* van Corneille (1669) waarvan de UGent bibliotheek enkel jongere versies bezit (1748 of later). Andere oude drukken zijn Richard Lassels beschrijving van zijn Italiaanse reizen (1686) en *The Hind and the Panther* (De Hinde en de Panter), een allegorisch - religieuze discussie van John Dryden (1686). De lijst is lang en interessant.

Deel 2 omvat minstens 76 nummers direct gelinkt aan het Gentse klooster, over de stichting en over het kloosterleven, grotendeels handgeschreven. Zo is er een kopie van de brief van de Spaanse koning Filips IV met de toelating

voor de stichting in Gent. Een gezangenboek van meer dan 600 pagina's, een groot geschreven aanhefbrief (1678) voor de slechtzienende abdis Mary Knatchbull. Verder gebeden, verslagen van miraculeuze genezingen, professiebrieven (klooster intredes), allerhande contracten en correspondentie. De lijst loopt door.

Het minste wat we hieruit kunnen besluiten is dat de Engelse benedictinessen in Gent zeker niet ongeletterd waren. Dat hing allicht samen met de onderwijstaak van katholieke Engelse meisjes die ze op zich genomen hadden. Met dank aan Hendrik Defoort, UGent

Noot

Beschrijving en illustraties van het Gentse klooster, bronnen en literatuur zijn te vinden bij De Vleeshouwer, H. (2020). Uit de annalen van de Engelse benedictinessen in Gent. *Van Mensen & Dingen*, jaarboek 1, p. 96-111 en Devriese, L., Brysse, A. (2013). Engelse nonnen in een magnificq klooster ende kerckxken aan de Sint-Pietersnieuwstraat. *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 42, p. 2-9.

Aandacht!

Berichten aan de leden sturen is een dure en weinig snelle aangelegenheid.

Daarom verkiezen wij e-mailberichten.

Dat gaat snel en is goedkoop, maar daarvoor hebben wij echter jouw e-mailadres nodig.

Help ons dus en stuur ons jouw e-mailadres en geef HHKG toestemming om jou e-mailberichten te sturen met informatie over het tijdschrift en geplande activiteiten. De richtlijn van de gegevensbescherming (privacy) zal strikt gevolgd worden. Zo zullen, bijvoorbeeld, de adressen niet gedeeld worden met anderen.

Je kan te allen tijde deze toestemming intrekken.

Havendok wordt recreatiezone en industrieel monument

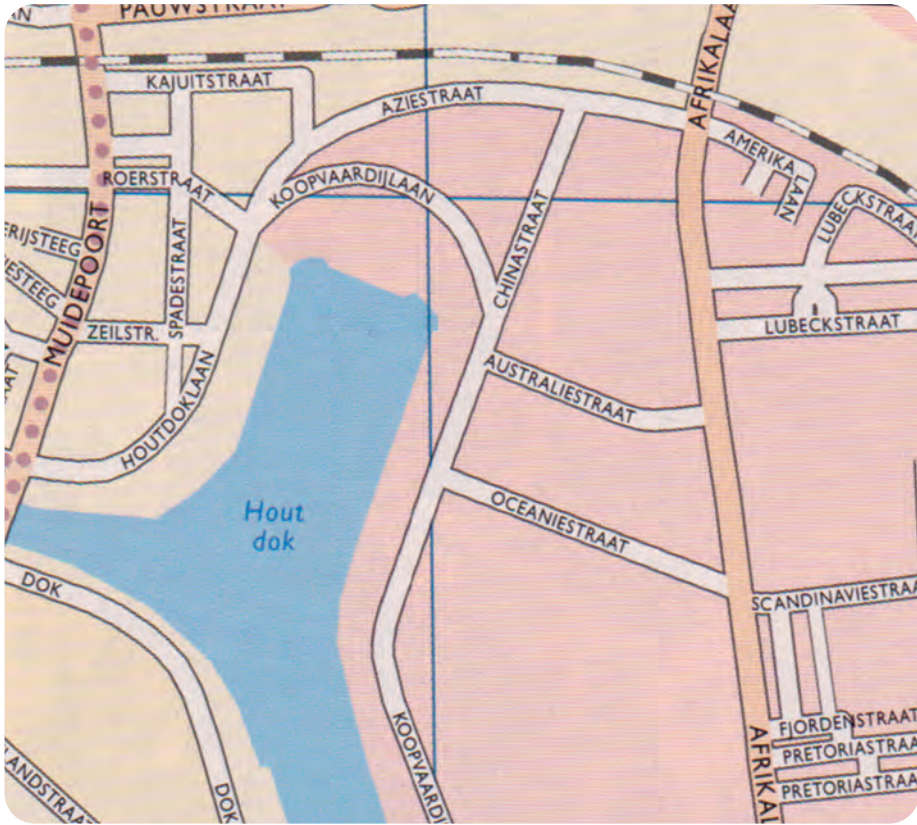
Luc Devriese, Adrien Brysse

Aan de hand van oude en recente foto's wordt een korte beschrijving gegeven van een uniek stuk Gents waterbouwkundig erfgoed: het Houtdok, aan de kop van het Handelsdok bij de Muide. Een verklaring wordt gegeven voor de eigenaardige structuur van de goed bewaard gebleven dubbeldekse loskaai er omheen. Na decennialang gefunctioneerd te hebben voor het lossen en vervoeren van (vooral) gezaagd hout en rond mijnhout, werd de hele site enkele jaren geleden gerestaureerd en omgevormd tot recreatief Kapitein Zeppospark, eigenlijk een zandstrandje. Aansluitend daarbij en in het groen verborgen: Plage Bricolage met Bar Bricolage. De recreatiezone sluit mooi aan bij het grootse openluchtmuseum van oude kranen en de woonsite in opbouw rond het Handelsdok, beter gekend als 'Den Ouden Dok'.

In wat nu bekend staat als de 'Oude Dokken' (van Zuid naar Noord: Kleindok, Handelsdok, Houtdok en Voorhaven) neemt het Houtdok een bijzondere plaats in. Voor de Gentse haven was de houtrafiek heel belangrijk. Een voorbeeld: van de 650 zeeschepen die Gent in 1880 binnenliepen waren er 150 met hout geladen.

Al dat hout werd in de 19de eeuw gelost in het water rond de schepen, maar dat gaf overlast voor andere zee- en binnenschepen. Om dat te verhelpen werd in 1880 begonnen met de aanleg van een goed geoutilleerd dok aan de kop van het Handelsdok, net voorbij de verbinding met de Voorhaven en het Zeekanaal aan de andere zijde van de Muide (afb. 1, 2 en 3). Volgens een overeenkomst met de Staat over de herinrichting van het hele negentiende-eeuwse havengebied, liet de Stad aan het noordelijke deel van het Handelsdok het Houtdok graven en inrichten. Dat mat 260,5 x 125 x 6,4m. In september 1881 waren de werken zo goed als voltooid (Decavele, 1977).

Afb. 1 Wegenplannetje ca. 2010. Intussen is er nog een Mijnhoutkaai bijgekomen (rechts boven, niet weergegeven). Dat is een trailerhelling: stelplaats voor de talrijke opleggers (trailers) van grote vrachtwagens die hun beurt moeten afwachten aan de havenbedrijven of een verplichte stop en overnachting moeten inlassen.

Houthandel

Het Gentse Houtdok werd vooral gebruikt voor gezaagd hout en mijnhout (ronde dennenstammetjes). Er was heel wat rondhout (afb. 4) nodig om gangen te stutten in de kolenmijnen, vooral van de Henegouwse Borinage. Voor de aanvoer daarvan was Gent goed gelegen: bereikbaar voor de eerder kleine houtschepen uit de Scandinavische en Baltische landen waaronder – niet te vergeten – Rusland en Polen via de Baltische Zee. Vanuit Gent kon het vervoer met binnenschepen via de Schelde en per spoor naar het binnenland gebeuren.

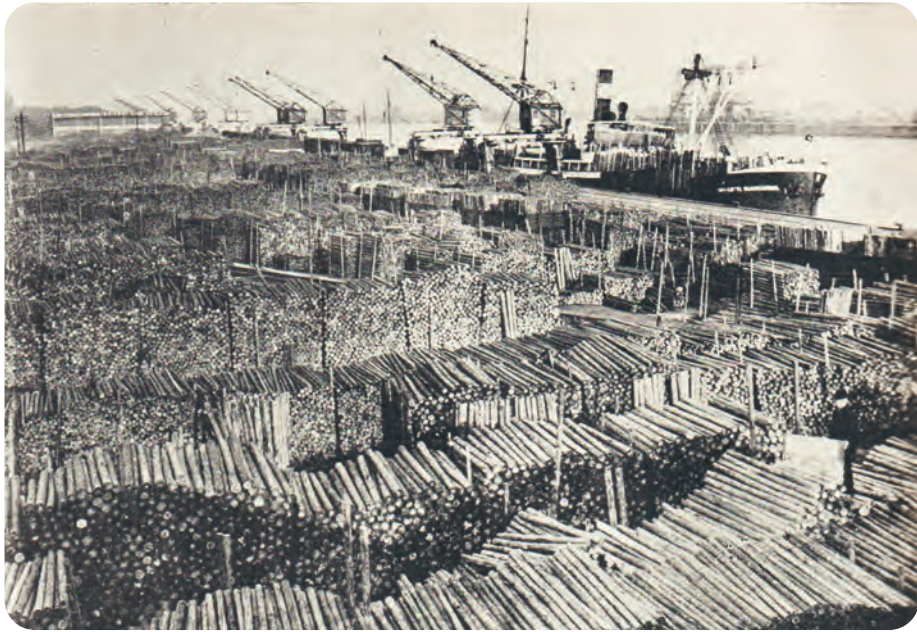
Afb. 2. Overzichtsfoto (ongedateerd, Stadsarchief) van het Houtdok in volle activiteit. Let op de overdekte bogen rechts boven.

Afb. 3. Gezicht op het Houtdok vanuit de verbinding met de Voorhaven en het Handelsdok (niet weergegeven, onder links en rechts)

Een gedeelte van het rondhout werd bestemd voor het klieven van latten, toen veel gebruikt voor onderdaken, ‘valse’ plafonds en wanden. Die dunne latten werden aangebracht als raamwerk om te bepleisteren. Een lattenklieverijtje op

de Afrikalaan stelde heel wat volk te werk dat hout betrok van de firma Delalou gevestigd op de Rigakaai (afb. 5). Na de eerste Wereldoorlog ging die specialiteit snel achteruit. Andere constructiewijzen, met o.a. vlasleemplatten en gipswanden kwamen het pleisterwerk op lattenramen verdringen.

Afb. 4. Onvoorstelbaar grote hoeveelheden mijnhout, gelost en opgestapeld aan de Port Arthurlaan in de Gentse haven. Uit de brochure *Haven van Gent – 1936*.

Kortom, hout was een zeer gediversifieerd product. Een statistiekje uit 1933 geeft aan dat er in dat jaar 231.000 ton mijnhout van over zee geïmporteerd werd, tegenover net geen 70.000 ton timmerhout, 113.000 ton gezaagd hout en 50.000 ton ‘ander’. Houtaanvoer uit het binnenland was er amper (Anoniem, 1934).

De Gentse houthandel speelde zich niet enkel af in en rond het Houtdok. Ook de naam Rigakaai aan het Grootdok getuigt ervan. Nu nog zijn er in de buurt hout verhandelende bedrijven gevestigd: Lemahieu, Hanssens Hout, Desindo, Gedimat De Grootte, Van Hoorebeke, en andere. Met het Houtdok hebben ze niets meer te maken.

Afb. 5. De lattenklievers van het bedrijf Delalou nemen even de tijd om te poseren met hun 'alaam'. Foto 1908 in familiebezit.

Een buitenbeentje vormden de Papierfabrieken van Langerbrugge, die hout lieten lossen en stockeren in het water van een vroeger deel van de Sassevaart, min of meer parallel aan het Zeekanaal aan de landzijde van de Wiedauwkaai. Enkele decennia geleden schakelde dit Fins geworden bedrijf, onderdeel van Stora Enso, voor zijn productie van (vooral) krantenpapier, succesvol over van ingevoerde boomstammen als grondstof naar de verwerking van plaatselijk afval: oud papier. Twee vliegen in één klap dus: van hinderlijk afval naar iets gloednieuw. Dat dan zelf weer... afval wordt, en opnieuw... Over de voorgeschiedenis van dat bedrijf: zie Heymans (1984).

Gezaagd hout lossen

Lossen en laden van gezaagd hout was zeer arbeidsintensief. Het gebeurde manueel: de niet te zware balken en planken werden op de schouder gedragen (afb. 6). Grote ploegen dokwerkers werden daarvoor samengesteld en alles moest zo snel mogelijk. Naast de al langer bestaande corporaties zetten de havenbazen meteen na de ingebruikname van het Handelsdok in de jaren 1820 eigen ploegen in, geleid door stuwadoors (stevedores). Hun meestersgasten (foremen) verdeelden de taken meestal in eigen cafés. Daar gebeurde ook de uitbetaling. Zo keerde een groot deel van het loon via straffe jeneverconsumptie, al kort na het uitreiken, in de zakken van de bazen terug.

Afb. 6. Het gezaagd hout wordt na het lossen door dokwerkers op de schouder weggedragen en gestapeld op spoorwagons. Let op de kloefen (klompen).
Ongedateerde foto in Vanacker, 1997.

Zo'n systeem moest wel tot misbruik en onrust leiden. Toen een baas met zijn ploeg in 1900 de socialistische dokwerkersbond het werk bij het lossen van het houtschip Rabenstein uit handen wilde nemen, braken onlusten uit. Gewapende politie werd erbij geroepen. Meerdere gewonden vielen en één dode: Jan De Cock, vader van zeven kinderen. De leiders van de opstandelingen werden zwaar veroordeeld, maar van toen af waren de socialisten heer en meester onder de dokkers. Geleidelijk aan verdwenen de ergste misbruiken en verbeterden de toestanden. Zo lezen we in de beknopte, maar uitstekende beschrijving door Daniël Vanacker (1997) van de Gentse haven.

Dubbeldekse kaaien

Het uitzicht van het Houtdok is heel speciaal. Een met een helling naar het water toelopend laag niveau is ongewoon fraai gevloerd met grote natuurstenen platen. Erboven steekt een dubbele rij aaneengeschakelde gemetselde bakstenen boogjes op vierkante pilaren (afb. 7 en 8). Tussen de twee bogenrijen lag een spoor (nu gedeeltelijk met asfalt bedekt) op een horizontaal niveau om platte treinwagons te laden of te lossen.

Deze constructie maakte het mogelijk via het hellende onderste vlak het hout naar boven te trekken om op treinwagons te laden, of van de wagons naar beneden te laten glijden naar binnenschepen. Samen konden die twee bogenrijen overdekt worden met houten platen en op die manier een horizontaal tweede niveau vormen (afb. 9). Hoger liggende schepen werden gelost en geladen via al of niet tijdelijke houtplatforms bovenop de bogenrijen. De

Afb. 7. Hellende, met natuursteen bedekte loskaai en aanzet van een bakstenen bogenrij (foto 2020).

eronder gereden treinwagens konden van bovenaf eveneens geladen worden. Hout wachtend op vervoer werd afgeschermd door hangardaken (nu verdwenen), te zien op de oude foto's, zoals deze in afb. 2.

Behoud, restauratie en recreatief gebruik

Nadat het Houtdok en het Handelsdok in de vorige eeuw hun functie verloren hadden aan de alsmaar naar het noorden toe uitbreidende havenfaciliteiten, bleef het geheel gelukkig bewaard. In 2017 werd de kaai rond dit dok verlaagd en de bogenrijen met de hulp van een Europese subsidie gerestaureerd. De 'kop' van het Houtdok werd gedeeltelijk opgevuld met mooi wit zand tot een waarachtig strand (afb. 10). Blaarmeersen in het klein. Samen met wat omringend groen werd dit, naar een ooit heel populair tv-jeugdfeuilleton, omgedoopt tot Kapitein Zeppospark. Dat park is dus grotendeels een strand, maar tussen en onder de bogen en de plavuizen krijgt het snel opschietende groen een beetje ruimte. Eromheen ontkiemden en groeiden struiken spontaan op (afb. 11).

Afb. 8. De dubbele bogenrij in schaduwbeeld goed zichtbaar op de geasfalteerde weg tussen de bogen, waar voordien een treinspoor liep (foto 2020).

Gedeeltelijk daarvan door open ruimte afgescheiden, is er nog meer en hoger opschietend groen. Dat verbergt een speelpleintje met café, met ingang via de Chinastraat, zijstraat van de Koopvaardijlaan. Veel kosten werden daarvoor niet gemaakt. Met wat gestort zand, afvalhout, autobanden en dergelijke, rees de nodige infrastructuur uit de grond. Gemaakt en gerund door jonge enthousiastelingen. Een naam was rap gevonden: Plage Bricolage en Bar Bricolage. Die geven zeer accuraat de werkelijkheid weer, zoals je kan zien op afb. 12. Een jongensdroom, waar de meisjes, de jonge mama's en papa's met hun kinderen zich op zonnige dagen maar al te graag bij aansloten en meehielpen.

Nieuwe verkeerssituatie in de maak

Om de nieuwe functie van recreatie en wonen verder uit te bouwen, was nieuwe verkeersinfrastructuur nodig. Een eerste realisatie betrof de in 2011-2012 gebouwde Bataviabrug aan het eindpunt van de Doornzelestraat bij het Stapelplein. Deze fiets- en wandelbrug kan gedeeltelijk opgeheven worden tot

Afb. 9. Dit detail van afb. 3 laat zien hoe hogerliggende binnenscheperen werden geladen vanop de overdekte bogen. Uiterst links een overkapping ter bescherming van het eventueel nog weg te halen hout. In de achtergrond vaag een driemaster.

Afb. 10. Het met zand opgevulde Kapitein Zepposstrandje op een zonnige zomerdag in 2020.

een doorvaarthoogte van 7,8 m. Iets wat blijkbaar maar heel zelden nodig is. Nu is de brug een ideaal startpunt voor een wandeling die naar het Houtdok leidt.

Afb. 11. Oevervegetatie, met o.a. Gele Lis, bij een van de vele bogen rond het Houtdok (foto 2020).

In de volgende jaren moet er nog heel wat gebeuren. Via de al lang geplande en pas in 2020 vergunde Vera Pazbrug over het Handelsdok zal het verkeer op de stadsring ter hoogte van de Muide laan naar de ‘Sint-Amandsbergse’ zijde van het dok en vandaar naar de Dampoort geleid worden, en omgekeerd. Een groot aantal auto’s zal daar trouwens via de Afrikalaan naar de verbinding met de autosnelwegen in Oostakker kunnen doorrijden zonder zich doorheen de Dampoort te moeten wurmen.

Daarbij moet dan ook een nieuwe tramlijn aangelegd worden, die het Sint-Pietersstation via de Dampoort zal verbinden met de Muide. Maar voor dat allemaal zo ver is... Hoe dan ook, de Vera Pazbrug zal het Houtdok visueel afscheiden van het Handelsdok. De huidige recreatieve functie van dit dok zal daarmee vermoedelijk niet veranderen. Er is ook sprake van de waterkwaliteit te verbeteren om het zwemmen veiliger te maken. Nu zwem je er tussen de lieflijke eendjes (zie afb. 9) en... hun excrementen. Niet erg zichtbaar en bacteriologisch weinig gevaarlijk, puur natuur, maar toch...

Afb. 12. Nogal ruw, maar comfortabel ook binnenin. In december 2020 echter potdicht.

Meer hierover in:

Anoniem (zonder jaartal). *De haven van Gent in 1933*, p. 33.

Decavele, J. (red.). *Honderdvijftig jaar Kanaal Gent – Terneuzen*, Stad Gent, p. 43.

Heymans, H. (1984). De papierfabriek te Langerbrugge. In: *Tijdschrift voor Industriële Geschiedenis*, jg. 7, p. 34-39.

Vanacker, D. (1997). *De Gentenaars en hun haven*. Aflevering in de publicatiereeks *1300 jaar Gent. Waar is de Tijd* (Waanders, Zwolle, 1997).

Bijna anderhalve eeuw later renoveerden ‘Waterwegen en Zeekanaal NV en het Gentse Stadsontwikkelingsbedrijf Sogent de historische kaaimuren rond het Houtdok, met steun van het Europees Fonds voor Regionale ontwikkeling (tekst van gedenkplaat op een van de gerestaureerde bogen).

EEN AMERIKAANSE VISIE (1915) OP DE GENTSE EN BELGISCHE TOESTANDEN

Isabel Anderson in *The Spell of Belgium*

Herbert De Vleeschouwer

De rijke Amerikaanse dame Isabel Anderson beschreef in 1915 in *The Spell of Belgium* onder andere het armoedige leven van de vele kantwerkers in Vlaanderen. Aansluitend daarbij besteedt ze veel aandacht aan de organisatie van de Vooruit coöperatie en het ontstaan van het socialisme in het katholieke Vlaanderen. Gezien dit afwijkt van de in dergelijke werken obligate verhandeling over de Vlaamse primitieven, die trouwens ook uitgebreid aan bod komen in haar boek, en de Gentse Nobelprijswinnaar Maeterlinck ook zonder haar ruim bekend, wordt dit GT artikel beperkt tot een licht bewerkte schets van het Gentse socialisme steunend op de creatie van coöperatieve bedrijven.

Isabel Weld Perkins, aka Isabel Anderson (1876-1948).

In onze reeks van schrijvers die Gent bezochten en er verslag over uitbrachten aan het thuisland via boeken of artikels, krijgt Isabel Anderson terecht een plaats. Deze dame, geboren als Isabel Weld Perkins (1876-1948) was een rijke erfgename van een handelaarsfamilie uit Boston. Op vijfjarige leeftijd erfde ze een enorm fortuin. Ze begon al snel te reizen, onder andere één jaar doorheen Europa onder hoede van een chaperonne. Haar echtgenoot Larz Anderson ontmoette ze in Rome.

Onder de naam Isabel Anderson begon ze te schrijven over de landen die ze bezocht had, alsook verhalen en biografieën. Nadat haar echtgenoot als ambassadeur aan België wordt toegewezen, verblijft ze enkele jaren in Brussel. Ze richt discussie avonden in tussen Amerikaanse studenten, helpt verdwaalde Amerikaanse matrozen doorheen de administratie, dat alles tot de Eerste Wereldoorlog uitbreekt. Vanuit Amerika richt ze steunavonden op voor het Rode Kruis en voor het Belgische volk, waarvoor ze later de Belgische Elisabethmedaille krijgt. Haar boek *The Spell of Belgium (De Magie van België)* is een boek voor het Amerikaanse publiek van 1915, ten dele bedoeld om het warm te maken voor steun in de Eerste Wereldoorlog aan de geallieerde zijde. Het is een gedetailleerd werk van 430 pagina's, niet zomaar een van de vele propagandastukken dus.

Over het ontstaan van het Gentse Socialisme

‘Belgische politiek was van bij de start bijzonder fascinerend voor mij. Het begon met mijn verbazing over de meervoudige stem, verschillend van alles wat ik al had gehoord. Maar hoe meer ik leerde over de verschillende discussiepunten en partijen, hoe sterker deze fascinatie werd. Het kleine land werkte heel hard om zijn vele problemen op te lossen en was zo onbevreesd en origineel in zijn methoden dat men het niet kon laten zijn moed en geestdrift te bewonderen.

Vlamingen en Walen hadden vele jaren in vrede samengeleefd en gedurende het laatste jaar (nvdr 1915) stonden ze schouder aan schouder tegen de gemeenschappelijke vijand. Nog een uitzonderlijke politieke situatie is te vinden in het feit dat, terwijl 99% van de bevolking rooms-katholiek is, het socialisme er opbloeide. Dat deze twee bitter tegengestelde doctrines op dezelfde grond sterk staan, is op het eerste gezicht nog verrassender dan de tweetaligheid en dubbele oorsprong van het land. ‘Dankzij de zeer geavanceerde kapitalistische ontwikkeling van België’, zei de socialistische leider Emile Vandervelde hierover, ‘is het land een geschikt laboratorium voor sociale experimenten’.

Kant en armoe

Vervolgens wijdt Isabel Anderson uit over de achteruitgang van de kantproductie. Waar deze in 1880 nog tewerkstelling bood voor 150.000 vrouwen, was dit in 1910 gedaald tot 20.000 en had de productie in kwaliteit en kwantiteit ingeboet. Het waren vooral religieuzen die de wonderbaarlijk complexe patronen ontwierpen en meisjes onderrichtten in de vele kantscholen. De oudste nonnen werden niet vervangen door nieuwe roepingen. De afnemers waren tevreden met eenvoudiger ontwerpen die sneller gemaakt kunnen worden. De tijdrovende patronen werden terzijde gelaten. België ‘versnelde’.

De lonen van de mensen die er nog kant maken, liggen laag, zeker gezien de lange leertijd. Verhaegen, vermeldt in een statistisch werk uit 1910 een dertienjarig meisje dat tien uren per dag werkt, om in 55 uren één meter kant van Cluny te maken, waarvoor ze vijftig cent krijgt. Kinderen van veertien werken tweeënzeventig uren per week voor minder dan één cent per uur en volwassen vrouwen verdienen slechts weinig meer. De werkers zijn niet georganiseerd en de tussenpersonen verdienen navenant veel.

De lonen liggen laag, ook in de industriële takken waar er wèl organisaties bestaan. Een Engelse schrijver noteert dat de lonen de helft zijn van de Britse, terwijl de levenskost hetzelfde is. Deze feiten droegen zeker bij tot de ontwikkeling van coöperaties.

Socialistische beweging

Deze beweging die een grote golf veroorzaakte door het land, startte in Gent in 1873. Brood was schaars en woekerprijzen waren aan de orde van de dag. Een arme groep wevers kreeg het idee om zelf brood te bakken voor elkaar en hun vrienden, aan lagere kost. Hun kapitaal bestond uit een stevige som. Hun bakkerij was in een kelder gevestigd en hun materiaal was antiek. Ze konden zich geen hond veroorloven om de waren te leveren (per hondencar). De broden werden van deur tot deur in een mand gedragen. Maar dit was slechts het begin. De ‘vrije bakkers’ zoals ze zich noemden, kregen later als hoofdkwartier een van de mooiste gebouwen van Gent.

Enkel jaren later besliste Edward Anseele, zich bewust van de kracht van de nieuwe beweging, dat dit het Socialisme voor Gemeenschappelijk Nut was. Hiertoe organiseerde zich de Vooruit, met takken over heel België, en navolgers in andere landen.

In plaats van de winsten van het aan marktprijs verkochte brood terug te geven aan de verkopers, zoals initieel gedaan werd, werd een percentage behouden voor de ondersteuning van de organisatie in verschillende activiteiten. Er was een gemeenschappelijk (mutueel) bijstandsfonds, brood ging naar leden zonder werk, een dokter werd gestuurd naar hen die ziek waren, een getrainde verpleegster was beschikbaar om voor de eerste baby te zorgen en de moeder te ondersteunen in haar zorg.

Toen de christelijke en liberale zuilen rivaliserende bakkerijen oprichtte, ging de Vooruit verder. Het creëerde het eerste ‘huis van het volk’ (volkshuis), dat sedertdien op vele plaatsen bestaat. Elke volksnood moet hier aan zijn trekken komen, er was het café met tafels in het park, licht en muziek. Er zijn lezingen, dansen, debatten, concerten en films. Er was een theater waar acteurs en toneelstukken gekozen werden bij stemming van het publiek, die trouwens in sterke mate hun eigen Maeterlinck verkoos.

Naast de bibliotheek en een ziekendagverblijf, was er een grote levensmiddelenwinkel, en in het zelfde gebouw was het hoofdkwartier van alle bevriende en verwante organisaties, vakbonden, cooperatieve en socialistische organisaties, enzovoorts.

Eén van de meest interessante activiteiten van de Vooruit was de reisclub voor kinderen. Groepen kinderen werden van stad naar stad gestuurd om eerst hun eigen land te zien, nieuwe rekruten te verzamelen en dan, voor de oorlog, gingen ze ook over de grens van Duitsland en Frankrijk waar de lokale ‘Vooruits’ hun welkom heetten. Een normale praktijk was dat kinderen van Franse en Vlaamse delen van het land uitgewisseld werden voor lange tijd zodat ze de kans kregen elkaars taal te leren.

Toen de organisatie, die altijd geweigerd had alcoholische drank te verkopen, in bittere strijd kwam met de drankverkopers, zeker in de mijndistricten, bouwde ze eigen brouwerijen. Aldus konden ze de werkmens zuiver bier tegen lage kost verschaffen.

Het Maison du Peuple van Brussel ontstond in 1881, met een kapitaal van honderdtachtig dollar. Het begon, zoals dat in Gent met een bakkerij, en bezat een hond en een kar voor leveringen. Bij de laatste telling hadden ze negentig honden. Het is amusant te lezen dat deze hun eigen keuken hebben waar voor hen gekookt wordt, en eigen badkamers waar ze proper gehouden worden. Als we spreken over de Belgische werkers, mogen de honden niet vergeten worden, want de grotere soorten waren goede leden van het industriële sy-

steem. Wasserijen, bakkers en verkopers gebruikten ze om waren te verdelen, en ze leverden goede diensten op het land. Maar het meest vertrouwde gezicht was dat van een hond achter een kar gevuld met bronzen en koperen kannen melk. Ze werden alle zorgvuldig geïnspecteerd om te zien of hun harnas paste, en voorzien van een drinkkom en een mat om neer te liggen als ze moe waren.

De regering maakte er inderdaad een punt van dat de omstandigheden zo goed als mogelijk waren voor de dieren. De armen konden zich geen hond als huisdier veroorloven, er was gewoon niets dat van de tafel kon vallen. Geen zuinige huisvrouw laat het dier geen overschotten, de hond moet zijn kost verdienen als de anderen.

Tot slot

Het boek 'The magic of Belgium' gaat na uitgebreide studie van geschiedenis, cultuur en industrie van België, vaak geïllustreerd met persoonlijke ervaringen en inzichten, verder met stukken uit de apostolische brieven van Kardinaal Mercier ter ondersteuning van de Belgische strijd, maar ook de stellingnames over Amerikaanse voedselhulp aan België en de praktische organisatie ervan. Het boek eindigt met de verwijzing naar het werk van mevrouw Depage die door lezingen 100.000 dollar verzamelde, maar de dood vond in de door de Duitsers getorpedeerde Lusitania in mei 1915, wat de gemoedsfeer in Amerika beïnvloedde en er later ook toe bijdroeg dat de USA in de Eerste Wereldoorlog vanaf 1917 de zijde van de geallieerden koos en zijn goed uitgeruste soldaten naar het Europese front zond.

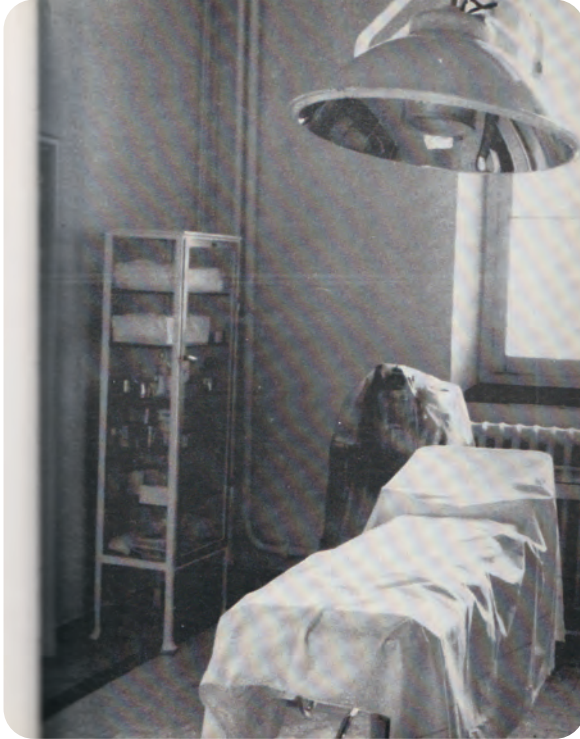
Van de geboorte van Eriekske ‘met de ijzers’ (verlostangen) en zijn eerste levensdagen in de Bijloke materniteit krijgen we uiteraard geen verslag uit eerste hand, maar toch uit de mond van de dichtst bij betrokkenen: mama Van Damme en haar vriendinnen. Enkel over hoe hij in zijn moeders buik terecht kwam, bleven de informatiebronnen helemaal gesloten. Volgt dan het relaas van de in de jaren 1950 bijna onvermijdelijke blindedarmoperatie. De trotse auteur hield er een elegant litteken aan over.

Behalve den Franschen Theoater (de Opera) waren er geen Gensche cultuurtempels bekend bij mijn familie Van Damme. Wel enkele belangrijke gezondheidstempels: Den Bond (Bond Moyson, voor de ‘socialen’) en den Briel (voor de ‘tsjeven’), om er maar twee te noemen. Er was ook nog de Bijloke, onpartijdig, een stadsziekenhuis (voor de ‘minderbedeelden’) en tenslotte het Institut Moderne, voor de ‘beterbedeelden’. Van de gebouwen van den Bond herinner ik mij zeer vaag het interieur. Het moest er wel zeer mooi zijn geweest, met veel licht en kleurige tegels op de muren. Allemaal afgebroken geloof ik, in de jaren zestig. Mijn nonkel Gust (Gust de Moale) heb ik in de Bijloke nog bezocht. Natuurlijk niet in het moederhuis, maar in het Kraakhuis. Dat heb ik herkend dankzij de mooie foto in GT van juli-oktober 2019 (blz. 315).

De Bijloke leerde ik beter kennen tijdens mijn jeugdige zoektocht naar het mysterie van het leven. Al tamelijk vlug geloofde ik niet meer dat borelingen in de bloemkolen opgroeiden. Dat was in die tijd de gangbare mening bij wel-opevoede kinderen. Maar toen ik daaraan begon te twijfelen en een directe vraag stelde aan mijn ma, schraapte zij haar keel en zei “Ge zult da wel allemaal op tijd en stond lieren op schoale.” Toen wij enkele weken later toevallig het Bijlokehospitaal passeerden werd er een tipje van de sluier opgelicht. Zij wees zij naar een vleugel van het gebouw en zei: “Kaik, manneke, da es ’t moederois en doar worde de kientses gebore.” Eindelijk serieuze uitleg. Alhoewel, het was ermee zoals met de vraag over het ontstaan van de aarde, de theorie van de ‘big bang’. Je had het nog maar pas begrepen of je stelde

nieuwe vragen: ‘En wat was er dan nog vóór die big bang?’ Gevaarlijk, dat altijd maar verder blijven vragen. Op de duur zou je in niets meer kunnen geloven. Er moet toch IETS zijn?

Afb. 1. Onderzoekskamer in de kraaminrichting-vroedvrouwenschool in de Bijloke (foto Roland Heughebaert. Overgenomen uit Van Heddeghem, A., 1983, *De oude Bijloke materniteit. Patiënten, vroedvrouwen, dokters*, Verbeke, 9040 Gent).

MIJN medische lijdensweg is al begonnen bij mijn geboorte. Ik werd namelijk ‘met de ijzers genomen’ en daarvan draag ik volgens sommigen nu nog altijd de schadelijke gevolgen. Dat zou volgens hen de oorzaak zijn van veel van mijn onnozele ideeën. Voor mij goed om te weten. Maar na die ijzers was het nog niet gedaan: ‘Haah zuster, wa brengde mai neu!’ was de wanhopige uitroep van mijn moeder toen de non van dienst mij na de geboorte in haar armen kwam leggen. Een blind kind zonder handen: het was nog erger dan sommige beschrijvingen in haar lievelingsroman ‘Via Mala’ van John Knittel. Maar na de uitleg over mijn ogen waarin een

paar druppels rood ontsmettingsmiddel waren aangebracht – kon ook het ontbreken van mijn handjes worden uitgeklaard. ’t Is dat ik dan al een verwoed krabber was, en met mijn fijne babynagels mijn lief gezichtje kapot krabde; dus had men dan maar de mouwtjes van mijn allereerste kledingstuk over mijn pollekens getrokken en dicht geknoopt.

Na een valse start: eind goed al goed. Het pakket kon met fierheid meegenomen worden haar huis. Daarna was er de affaire met het navelbandje, want ook dat was bij mij niet in orde, zo een gummibandje was mijn redding. Natuurlijk ook regelmatig mijn portie levertraan tijdens de oorlogsjaren. Daarna

vitamines om te groeien, lekkere korrels. Ook heb ik een periode van slaapwandelen meegemaakt.

Maar de zwaarste ingreep was wel mijn operatie: blindedarm verwijderen, zoals toen gebruikelijk was voor de meeste van mijn leeftijdgenoten. Het is een feit dat men in die jaren als kind zeer voorzichtig moest zijn met klachten over pijn in de buik. Voor je het wist moest je ‘onder het mes’, want volgens de geraadpleegde dokter had je een blindedarmontsteking, al dan niet ‘acuut’. ‘Mainen Eriek ee een apandisiet kroniek’ (appendicite chronique) hoorde ik mijn ma haar zusters vertellen.

Maar ’t ergste was ’t Vier in den beuk (het vuur in de buik). Mijn klasgenoten vertelden mij dat het één van de ergste vormen was. Het kon zelfs openbarsten in je buik. Tien jaar oud en het leven al een feest. Maar het was goed voor de tewerkstelling. En ik moest ZONDER UITSTEL op de operatietafel. De beste zorgen kreeg je volgens mijn ma in den Briel. De mening van mijn pa werd weeral niet gevraagd, alhoewel vrouwen in die tijd nog minder rechten hadden dan nu. Daar waren ook veel nonnekes (al dan niet met professionele scholing) behulpzaam bij de verzorging. Ik kreeg een kamer voor mij alleen met mijn eigen ‘maseurke’.

Alleen het beste was goed genoeg voor mij. Daarom heeft mijn ma geprobeerd mijn nonneke een paar nylonkousen cadeau te doen. Die tip had ze gekregen van Dolfken, een goede cliënt uit haar café met ter zake veel ervaring. Volgens Dolfken waren die nonnetjes niet vies van wat frivool ondergoed. Hippe nonnen in de jaren vijftig, er waren blijkbaar geen erotische films nodig om de verbeelding van sommigen te prikkelen. Er bestond trouwens al een tamelijk grote markt voor dat soort zaken. Het volstond om tijdig een nieuwe ‘niche’ te ontdekken en die, met wat staatssteun, verder uit te bouwen om een eigentijds bedrijf op te richten, het FPI (Flanders Playboy Imperium). ’t Geluk is voor de durvers.

Eerlijkheidshalve had zij toch ook aan de opererende dokter iets moeten aanbieden, op zijn minst een paar nieuwe bretellen. Na die geslaagde ingreep had ik een elegant litteken op mijn buik, ik heb dus geen tatoeage nodig, ik heb ‘the real thing’. ’t Is wel wat klein. Mijn neef, die vijf jaar ouder was en dus ook dito jaren eerder onder het mes moest, had een litteken dat wel vijf keer groter was en daarom op een kleine ritssluiting geleek. Ook in die tijd stond de techniek dus blijkbaar niet stil. Maar bij mijn nichtjes heb ik de littekens nooit mogen zien.

TANDMEESTERS ADVERTEREN WONDEREN (1737 en 1767)

Luc Devriese

In de jaren 1600 en 1700 waren er allerhande grondreizende genezers op pad, waaronder de meest kapitaalkrachtigen betaalde advertenties publiceerden in de krantjes van de plaatsen die ze aandeden. Onder hen ‘tandmeesters’, ‘chirurgyns-dentistes’. Ze waren half vakman - half charlatan en onderscheidden zich wellicht vooral van anderen door hun durf en commercieel, zelfs theatraal talent (afb. 1). In deze bijdragen zien we welke wonderen een Brusselse en een Antwerpse tandmeester in Gent preteenderden te verrichten.

De primitieve, flinterdunne zeventiende- en achttiende-eeuwse krantjes, met titels als *Gazette van Gent*, opvolger van *Gentse Tijdingen* (beiden in diverse schrijfwijzen, waaronder... *Ghendtsche Tydinghen*), bevatten eigenlijk weinig informatie van enig belang. De artikels, steeds zonder bronvermelding overgenomen uit nauwelijks beter gestoffeerde Nederlandse of Brusselse kranten, handelden vrijwel uitsluitend in algemene, neutrale termen over internationale politieke en militaire gebeurtenissen in het buitenland.

De advertenties (‘waerschouwinghe’) daarin te vinden, zijn echter veel boeiender dan de eigenlijke inhoud. Zo zijn er de aankondigingen van verkopingen van huizen, inboedels, hofsteden, akkers en weiden. Die betroffen in de jaren 1700 ook eigendommen in stadjes en dorpen buiten Gent. Paul Huys verzamelde uit de *Gazette van Gent* hele reeksen advertenties van verkopingen in Deinze en Tielt, waarvan dankbaar gebruik gemaakt wordt door onderzoekers geïnteresseerd in plaatselijke geschiedenis. Zelf troffen we bij toeval een gedetailleerde boedelbeschrijving aan van het binnen en buiten (de hovingen!) rijk aangeklede Gouverneurshuis in het Spaans Kasteel. Die werd in 2018 door ‘De Buren van de Abdij’ gepubliceerd in het boek *Het Spaans kasteel Gent. Van dwangburcht tot woonwijk*.

Tand- en andere heelmeesters

Een tweede type advertenties was geneeskundig van aard, of pretendeerde dat te zijn. Er werd reclame gemaakt voor geneeskrachtige kruidenthee’s, ‘Selser

water’, ‘oprechte pillekens’, en remedies voor kanker, ulceraties aan de benen en zelfs voor ‘vryster siekten’. Misschien proberen we voor GT nog wel eens te achterhalen wat dat laatste zou geweest zijn.

Uit Jacob Cats (1655) *Alle de Wercken...*, J.J. Schipper, Amsterdam. Halverwege de jaren 1600 waren de spektakelgenezers nog populair. Een eeuw later, toen de heren Cirez en Carmeline hun kunsten adverteerden in de *Gazette*, was dat veel minder het geval. Buiten de reguliere geneeskunde voerden ‘gebedsgenezers’ nog lang hun spektakels op voor volle zalen goedgelovigen. Ook nu zijn ze de wereld nog niet uit. De aanhef van de lange tekst van Cats onder de afbeelding spreekt boekdelen:

*‘De man, die ghy siet voor u staen,
Liet heden om een meester gaen,
Een meester die hem metter handt,
Trock uyt den mondt een grooten tandt;
Een tant die vast ghewortelt stont,
Gelijck een boom in vetten gront.*

*En als de pijn gheleden was,
Soo greep hy noch een ronde tas,
En heeft den Meester aenghetelt,
Een goet deel van sijn beste gelt,
En dit noch al met grooten danck,
Voor nu, en al sijn leven langk.’*

In dit nummertje beperken we ons tot advertenties van tandheelmeesters (zie ook de noten achterin). Halverwege de jaren 1700 waren de spektakel verkopende genezers en steensnijders, op een enkele uitzondering na, blijkbaar op hun retour. Een eeuw vroeger kon de kapucijn pater d'Aviano de hele Vrijdagmarkt doen vollopen voor zijn zegeningen en wondere genezingen. Hiervan getuigt een reuzegroot schilderij in het STAM. De lokale chirurgijns werden alsmear beter opgeleid tot goed onderlegde vaklui, die deden wat binnen de mogelijkheden lag. Jan Palfijn is er een terecht beroemd voorbeeld van. Jammer genoeg werd zijn reputatie verstoord door gefantaseerde afbeeldingen en ontrechte toewijzingen van ontdekkingen (zie GT 2019 nr. 2).

De chirurgijns waren lokaal georganiseerd en werden enkel toegelaten tot het beroep na het slagen in meesterproeven. Ze vestigden zich in welbepaalde steden waar ze hun meesterproef deden. Als ze naar een andere stad verhuisden, moesten ze opnieuw hun kunde bewijzen, ook al waren de examinatoren, zoals in het geval van Palfijn, niet zelden minder onderlegd dan de geëxamineerde. De lokale heelmeesters hadden zelden nood aan advertenties in de krantjes. Al kon dat wel eens gebeuren dat een chirurgijn een specialisatie ontwikkelde en adverteerde. Zo maakte Judocus de Meulenaere, 'Meester Chirurgien de Stadt Ghendt, bekendt aen alle de gone die gequollen zijn met quaede ofte verrotte Tandē, stucken ofte geheele, hoe qualyck de selve te trecken mogen wesen, zal hy de selve (kan) weiren op d'aldergemackelykste ende subtielste maniere, sonder eenige pyne, gelyk (hij) tot nu toe aen verscheyde persoonen heeft gedaen.'

Misschien moesten ze wel hun 'beroep' ambuland of semi-ambuland uitoefenen, omdat ze na korte tijd riskeerden ontmaskerd te worden als bedriegers of minstens toch als onbekwaam. Ze verkozen hun diensten gedurende een paar weken aan te bieden vanuit een logementshuis in het centrum in een of andere stad en maakten hun komst bekend via bv. een plaatselijk krantje, zoals de Gazette van Gent.

Brusselaar verricht tandheelkundige wonderen in Gent

De advertenties van deze heren zijn ronduit pareltjes. Bekijken we bv. hoe de Brusselaar Cirez zich in de aflevering van 21 mei 1767 van de Gentse Gazette voorstelt. Hij was, zo laat hij afdrukken 'Chirurgyn Dentiste van Zijne KONINGLYKE HOOGHEYD den PRINS KAREL ALEXANDER Hertog van Lorreyne en Bar, etc.' Hij 'oeffent sedert 20 jaren zyne beroeping tot vergenoeginge der persoonen van 't grootste aanzien, ende hy mag tot onbetwistbare bewys zynder talenten voorstellen dat de vermaerde Universiteyt van Loven

hem dikmaels raed gevraegt heeft over opzichtelyke gevallen zyner beroeping-ge.'

In een advertentie die verscheen op 5 september is onze Chirurghyn Dentiste meer concreet. 'Hy zuyvert de Tandten, zonder de zelve eenigzins te beschadigen ende zonder de minste peyne. Hy geneest de Tandsmerten zonder de zelve uyt te nemen, 't zy door pyn-stillende geesten (sterke dranken), brandinge, looyinge ofte oplichtinge naer verysch van zaeken. Hy trekt gemakkelyk alle Tandten, Wortels en Wortelstukken, welkers verouderde bedervinge de genezinge onmogelyk maekt. Hy scheyd, vylt en maekt de tanden gelykvormig. Hy geneest het verouderd Scorbut (schuurbuik: mondspruw?) in zeer korten tyd: (hij doet) het smertelyk Tandvleesch aenwassen, etc., ende (geneest) voorders alle Mondquaelen die zyn Konste zyn betreffende.

Hy herstelt looze Tandten zoo konstiglyk, dat men het niet kan merken. Deze Tandten houden haere wittigheyd en dueren even lang als de natuerelyke tandten aen dewelke geene toevallen overkomen. En (zelfs als) men niet eenen tand meer in den Mond en had, hy kan er andere in zetten, zo wel boven als onder. Hy herstelt ook Tandten op spillen, ende looze (losse) verhemeltens aen lieden die de zelve door zekere ziekten verlooren hebben. Hy zet de waggelende Tandten vast. Hy heeft Opiaten, 't Korael poeder, den Maluwewortel (zie noten) om den Mond altyd zuyver, wit en gezond te houden. Dit alles is op preuve: en hy vraegt geene betaeling van zyne werkinge, als naer (tenzij na) zuyvere genezinge.'

Zyne woonplaetse tot Brussel is in de Ruysbroekstrate, hooger als het Spreekhuis der Jesuiten, voorbij de Sint-Annastraete en is onderscheyden door het Wapen van Zyne Koninglyke Hoogheyd. Hy is logeert tot Gend in de groote Kroone by het Belfort, alwaer hy maer 15 daegen zal blyven.'

Antwerpen boven

Cirez was zeker de eerste en de enige niet die op die manier aan de kost kwam. In de Gazette van Gent, jaargang 1743, lezen we (letterlijk) 'Dat in de Stadt van Ghendt gearriveert is Sr (Sieur) Carmeline, den welcken jaerlycks pensioen (wedde) is treckende binnen de Stadt van Antwerpen om syne ervarentheyd in de Tandten: ten eerste hy suyvert de Tandten in de uysterste perfectie, al is't dat die swart of geulwe (geel) zijn, maeckt se wit gelyck yvoir. Hij treckt de Tandten en de Wortels sonder eenige te mankeren; helpt al de bedorve Tandten en maeckt Tandten, met welcke men kan eten sonder eenige pyne. (Hij) disti-

bueert een Koninglyk Water het gone doet aengroeyen het verrot Tandt-
vleesch en de loste Tandten weder vast doet worden. Die gequollen syn met het
scheurbuyck in de mondt worden in korten tijdt geholpen. Hij logeert in den
Grave van Eggermont by S. Nicolaes Kercke, alwaer hy maer 10 daegen en
sal verblyven, waer naer een ieder hem kan reguleren.'

Geef toe dat hedendaagse ongemakken, zoals mondkapjes tegen covid 19,
toch niet te vergelijken zijn met de hierboven beschreven tandheelkundige
gruwels.

Noten

Wat Coraelpoeder precies bevat, is ons niet bekend. Het werd meestal vermeld samen met opi-
aten – denk aan de papaver slaapbollen – en elixirs. Maluwe is malve, Malva, lid van de kaas-
jeskruidfamilie. Dat werd vooral gebruikt voor aandoeningen in de keelstreek. Nog in 1918-
1919 werd het aangeprezen als remedie tegen Spaanse Griep. Wat 'koninklijk water' beteken-
de, weten we niet. Hopelijk was dat niet het extreem sterk etsende 'aqua regia' of 'koningswa-
ter', een combinatie van chloor- en salpeterzuur dat zelfs edele metalen aantast.

De graaf van Egmont (Eggermont) was een in de 18de eeuw heel bekende herberg – hotel in
het toen onherkenbaar verbouwde vroegere ambachtshuis van de Metselaars aan de hoek van
de Kromsteeg, nu Sint-Niklaasstraat. Sinds enkele jaren schittert zijn voorgevel opnieuw in zijn
vroegere glorie (zie GT 2019).

Over rondreizende tandheelkundigen aan het werk in Gent en elders, zie ook: Vlieghe, H. ,
1986. Enkele gegevens over Cirez en andere rondreizende tandartsen in Vlaanderen tijdens de
tweede helft van de 18de eeuw. In: *Biekorf*, jg. 86, p. 164-167.

Maak reclame voor GT!

*Ghendtsche Tydinghen is veel te weinig bekend.
Zelfs mensen die zich bijzonder interesseren aan onze
stad weten dikwijls niet dat dit tijdschrift bestaat...
En nochtans: voor wie een woordje wil meepraten over
de Gentse geschiedenis is GT een absolute must.*

Mond tot mond reclame is de beste publiciteit!

UIT HET VERLEDEN VAN DE BRUGSEPOORTWIJK

Deel 1. Oudste plaatsnamen

Naar Joris Vandenbroucke*

In dit eerste deeltje van een kleine reeks worden de oudste plaatsnamen van de wijk verklaard: Rooigem, Malem en Overbroek. Met deze laatste, nu verdwenen, benaming werd de zone rond de Bevrijdingslaan en Brugsesteenweg aangeduid. Ze duidt op de ligging en bodemgesteldheid. Dat is ook het geval voor Malem. In de rivieren- en kanalenrijke stad Gent is het geen toeval dat beide namen te maken hebben met water. Rooigem behoort tot een ander, eveneens heel oud type: ontleend aan de naam van de Germaanse stichter van een nederzetting die de kern vormde van het stadsdeel waarin de Rooigemlaan aangelegd werd.

Het gebied buiten de Brugse Poort, groeide na de opheffing van de stadstollen in 1860, in razend snel tempo uit tot een grote, dichtbevolkte, sterk geïndustrialiseerde wijk, die we kennen als ‘de Brugsepoort’. De wijk werd in 1866 in zijn geheel politoneel als de zesde wijk (zesde politiewijk) van Gent ingericht, en op 25 juli 1910 gesplitst door de oprichting van de tiende wijk aan de noorderzijde van de Brugse Vaart (kant naar het Rabot toe).

Geschiedkundig vertoont dit gebied van de zesde en tiende wijk een eenheid en verbondenheid, die echter verscheurd werd toen in 1872 de bewoners van de Rabotwijk hun eigen Sint-Jozefskerk en parochie hadden bekommen. In feite was de scheiding al een gedane zaak toen in 1866 de St. Jan-Baptistkerk werd geopend en een voorlopige kapel op de Elyzeese Velden in dienst werd gesteld van de bewoners van de noorderoever van de Brugse Vaart.

Wij moeten hier terugblikken tot in het verste verleden. Van de oudste archieven bewaard in de St. Baafs- en St. Pietersabdijen, ging waarschijnlijk veel verloren bij de overvallen van de Noormannen in 850 en 879. In de bewaarde vinden we drie benamingen vermeld, die terugslaan op plaatsen van de hier beschreven wijk: Rooigem, Malem en Overbroek. Het komt er nu op aan, de

betekenis van deze benamingen te ontcijferen, en hier zal de taalkunde en de geografie ons geleiden om deze plaatsen te situeren,

Afb. 1. Detail van de kaart Vander Maelen (1846-1854). Een nog erg landelijk 'Roygem' met huizen en huisjes (voorgesteld als blokjes), niet aaneen gebouwd, maar toch lintvormig gesitueerd langs de wegen op drogere gronden aan de rand van het overstromingsgebied, dit laatste aangeduid met schematisch weergegeven grassen. Links ook de hoosmolen: M(oul)in. Midden op de dikke streep: Ecl(use): 'schof' of 'buijse' voor de passieve regeling van het waterpeil in de Bourgoyen. Ook weergegeven: het in de 19de eeuw erg populaire Cab(aret) 't Motje, zuidelijk (onder) de bijna kaarsrechte, nog onbebouwde Drongense steenweg. Rechts onderaan de enige toen nog overgebleven M(oul)in à Papier aan de Overzet bij Einde Were.

Rooigem

Deze benaming vinden wij terug in het Gents Stadsarchief, onder de vorm ‘Royengem’ (1325, Reeks 400, nr.1, 194 v.), in het Rijksarchief van Gent (Wetachtige Kamer 88, 28 v.) heet het ‘Roeyeghem’ (1334) en in het St. Baafs-archief (1347) ‘Royeghem’.

Aaigem, Ekkergergem, Rooigem en Wondelgergem zijn de eerste getuigen van de Nederlandse taal in het Gentse, schrijft Maurits Gysseling. Deze benamingen moeten stammen uit de periode dat onze streken werden gegermaniseerd in de vijfde eeuw, wanneer zwermbende Franken zich hier in onze gouwen kwamen vestigen, gronden en landouwen in bezit namen en verder uitbaatten. De verworven of veroverde plaatsen die ze bewoonden, waren hun ‘haim’ of ‘home’, wat wij bewaard hebben in ‘heem, heim’, en dat bij ons, met de tijd, verworven is tot ‘gem’.

Die Frankenhorden stonden onder de geleide van een hoofdman, die de kolonisatie van de betrokken gronden regelde en van hoog aanzien was. Welnu, de benaming van het ‘haim’ werd vaak bepaald door de naam van de hoofdman. Zij die met hem waren, zijn bloedverwanten, aanverwanten en ook onderhorigen – want de Franken zwermden meestal uit in stamverband – noemde men ‘(h)ingas’. Wij treffen dergelijke patroniëmvorming nog aan tot in de 14e eeuw: de magen van Jan Rijn, heten in 1353, de Rijnhingens, de familie Borluut wordt, in 1441, de Borluuthingens genoemd. Aldus verging het ook alhier bij de Germaanse nederzettingen in de vijfde eeuw.

Buiten de latere Brugsepoortwijk beginnend, duikt een hoofdman op met de naam Hatho (hathu betekent strijd). Zij die met hem waren heetten Hathingas en hun woonplaats werd Hathinga-haim genoemd. Later werd dat Aaigem. Daarnaast was er een Aggihari: uit agjo (zwaard) en jarja (leger), wiens groep bestond uit de Aggiharingas in Aggiharinga-haim: term die de oorsprong vormt van Ekkergergem. De groepsleden van Rauho (de betekenis van deze naam is duister) waren Rauhingas en hun woonplaats was Rauhinga-haim, waaruit Roogem ontstond. Tenslotte kijken we ook even verder naar Gundilo (gundjo ‘strijd’) en zijn groep de Gundilingas die in Gundilinga-haim woonden, wat evolueerde tot Wondelgergem.

Uit deze taalkundige en etymologische verklaring kunnen wij dus afleiden, dat er zich hier op onze bodem, reeds voor de jaren 500 Germanen vestigden aan de oevers van de Leie en aan de rand van de uitgestrekte bourgoyense weilanden (afb. 1 en 2). Het eerste schriftelijke getuigenis van het vestigen door

de Rauhingas, is pas veel later te vinden in een verkoopakte van gronden in het jaar 1315, die gelegen zijn 'up de Lyen... tussen Eckergem en Rooienghem...' In 1320 kwam daar de eerste Gentse vestiging van de kartuizers tot stand (afb. 2). In Gent werden deze monniken meest 'chartreusen' genoemd, naar hun originele Franse naam chartreux. Dat klooster werd Regis Vallis of Koningsdal genoemd: een onjuiste interpretatie van de plaatsnaam. Koningen (rois) hadden er niets mee te maken. In de zestiende eeuw werd het klooster afgebroken omdat het te dicht bij de stadsmuur lag. De onder het calvinistische bewind naar onafhankelijkheid strevende versterkte stad moest omringd zijn door een ruim 'schootsveld', vrij van gebouwen. De monniken verhuisden naar de buurt van de Briel, waar de Kartuizerstraat nog aan hen herinnert.

Afb. 2. Guingette of Cabaret 't Motje ca 1800 (foto in De Zwarte Doos naar een anoniem schilderij in privé bezit). Rechts een ophaalbrugje bij het Drongense Veer. De hele omgeving is nog kaal en waterziek.

Afb. 3. Detail van het plan van Braun & Hogenberg (1575) met onderaan het kartuizerklooster dat enkele jaren later zou vernietigd worden. Boven, bij een netwerk van Leiearmen, aansluitend bij de vestgrachten, de stadsverdediging van Einde Were met een windmolen en een grote toren op het eindpunt. Hier werd de Overzet aangelegd. Het klooster toont het typische kartuizertype: de monniken leefden in afzonderlijke kluizen gegroepeerd rond een binnenkoer. Daarbij nog een kapel met torentje en een grotere zaal.

Malem

Wij vinden deze benaming terug in de archieven van de St. Pietersabdij: up Maelhem 1333 en 1356, up Malem 1390. Gysseling herleidt ‘maal’ tot het Germaanse ‘malhō’, dat zak betekent, wat kan doelen op een depressie of laag gebied. Trouwens, bij het nagaan van verscheidene benamingen, waar dit lid ‘maal’ voorkomt (Dormaal, Ezemaal, Orsmaal, of ook op zich zelf als Male

(bij Brugge), blijkt het dat al deze plaatsen, depressies zijn (laaggebieden), of naast depressies liggen.

Wat het tweede lid van Malem betreft, namelijk 'hem', laat Gysseling, dit afleiden van 'ham', wat doelt op een uitspringende hoek hoger land. De situatie van Malem is goed te vergelijken met die van b.v. de Ham, ten Oosten van de Houtbriel. Het Leiewater zal hier dus enigszins hardere grond ontmoet hebben, zodat het in twee armen omheen vloeide. Malem betekent dus een 'ham', een hoek hoger land in een laagland (afb. 4 en 5).

Afb. 4. Malem tussen Leie - armen bij Einde Were (links onder). Onderaan naar rechts toe, licht gekleurd, de iets hoger gelegen, drogere akkers van Rooigem (Jacques Hoorenbault, 1619, detail van de door Armand Heins nagetekende versie).

Wij hebben dus hier de plaatsnamen aangetekend, die in de archivalia vermeld worden vanaf de 13de en 14de eeuw. Rooigem en Malem zijn blijven voortleven in hun oude vorm, maar de nu volgende, Broek en Overbroek, hebben ter hoogte van de Brugsepoort de tijden niet overleefd.

Afb. 5. De buitengrens van Malem en de grens van Gent met Drongen (punt-kruisjeslijn), het Aude Leyken (zie afb. 3), werd om onnaspeurbare reden later Studentenleie genoemd. Boven de in rechtgetrokken vorm nog bestaande westelijke vestgracht aan de Leiekaai bij de Groene Vallei.

Overbroek

De Leie-arm, die zich op het gebied van Drongen van de stroom aftakt, doorklieft in een wijdse bocht de Blaarmeersen en de Bourgoyen, om weer samen te komen aan Einde Were en dan weer uiteen te gaan. Een van deze uiteenlopende armen kwam eertijds terecht in een brede kolk, de Waal geheten, om dan verder in het noorden, op Meulestede, naar het Zuiden te buigen en uit te monden in de Schelde bij de St. Baafsabdij aan de huidige Slachthuisbrug.

Die Waal, die nog voortleeft in de benaming van de huidige Waldamkaai, werd bij het slopen van de Brugse Poort en de omgevende vesten, na 1860 afgedijkt als kaaistraat. Eertijds lag die Waal midden de moerassige gronden, die in de archivalia, aan de oostelijke oever staan opgetekend als 'Broch', 'Brouch', 'Broec', 'Brouc', wat moer, moeras betekent. Herhaalde overstromingen van de Leie - armen, gaven de hele zone een drassig uitzicht (afb. 6). Door bemiddeling van gravin Margareta van Constantinopel, kwam op een

Afb. 6. Het Broek binnen en buiten de Brugsepoort op het plan van Braun & Hogenberg (1575). De middeleeuwse poort bestaat uit twee delen, met een buitendeel gebouwd op een klein eilandje in een kolk, Waal genoemd. De Waaldam vormde de verbinding er tussen. Boven links het omwalde Sint-Elisabethbegijnhof. Boven rechts: de vest aan de huidige Groene Vallei met meerdere torentjes. Helemaal bovenaan zien we een gedeelte van het nog onbebouwde Ekkerghem.

deel van dit terrein het Sinte Lisbetten-Begijnhof tot stand, in het Latijn aangeduid als ‘*terram jacentem ad Paludem (in of bij het moeras) juxta Gandavum (naast Gent)*’ (1242).

In documenten van het St. Elisabethbegijnhof bewaard in het Stadsarchief wordt reeds in 1249, een Walbrugge vermeld, in 1257 Walebricghe, in 1279 Waelbrigghe, wat bevestigt, dat toen reeds, via een brug, een verbinding was gelegd tussen de lage oosteroever en de westeroever op iets hoger gelegen gronden (afb. 6 en 7). Hier lag immers Overbroc (1229), Overbroch (1242), Overbroec (1257), ultra Broch (1257), outre Broec (1279) of Over Brouch (einde 13e eeuw). Voor wie vanuit Gent kwam, was dat inderdaad ‘over het Broek’.

Afb. 7. Overbroek op de kaart Van Deventer (1559). Rechtsonder de locatie van de stadspoort op de weg naar Brugge. De poort zelf is niet herkenbaar. Bemerkt de dicht aaneengesloten bebouwing langs de weg buiten de poort en de talrijke windmolens op het hoger gelegen Overbroek. Er is nog geen spoor van de latere versterking van de poort: voorburcht (faubourg), wel een dicht wegennet en een vijftiental windmolens.

*De oorspronkelijke teksten verschenen tijdens de jaren 1960 in 'De Rooigemgalm', tijdschriftje uitgegeven door de Sint-Theresiaparochie van de Brugsepoort, met kerkje in de Boomstraat, waar de auteur onderpastoor was. Zie hierover in GT 2020 nr. 2: artikel naar Joris Vandenbroucke 'Gentse straatnamen officieel vastgelegd'. Daarin ook de literatuurreferenties, die voor dit en volgende deeltjes gebruikt werden. In de nog te verschijnen GT nummers zullen hoofdzakelijk wegenis en straatnamen van de Brugsepoort-wijk beschreven en verklaard worden.

GEDENKPLAAT VOOR JOOS DE RIJCKE AAN HET OUD JUSTITIEPALEIS

Joos wie?

Herbert De Vleeschouwer en Luc Devriese

Er is altijd wat onevenwichtig aandacht gegeven aan de twee 16de-eeuwse minderbroeders, waarvan gedenkplaten te zien zijn op de zijmuur van het Oud Justitiepaleis, kant naar de Nederkouter toe. Wellicht komt dat doordat de ene broeder bekend werd als Pedro ‘de Gante’, Pieter van Gent, en de andere, Joos de Rijcke uit Mechelen afkomstig was, en dus Brabander. Maar ook Joos werd in de eigentijdse bronnen aangeduid als ‘de Gante’. Beiden waren katholieke geestelijken, minderbroeders. Het was gebruikelijk dat ze genoemd werden naar de locatie van het Europese klooster van waaruit ze in de zestiende eeuw gezonden werden naar nieuw veroverde gebieden. Dat mensen uit de Lage Landen daarbij betrokken werden, is natuurlijk te verklaren door de figuur van keizer Karel V, die als koning Carlos Primero ook de eerste heerser met die naam was over Spanje en zijn uitgestrekte nieuw veroverde gebieden in Zuid- en Midden-Amerika.

Ook Joos vertrok vanuit het Gentse klooster naar Latijns-America, en wel naar het pas door de Spanjaarden veroverde Incarijk. In 1535 kwam hij aan in Quito, Ecuador, een jaar na de brute verovering door Pizarro. Volgens de overlevering zou hij de graanteelt binnengebracht hebben aan de Zuid-Amerikaanse westkust. Zo wordt hij afgebeeld op een zeer expressieve, maar minder bekende gedenksteen aan het Oud Gerechtshof. Het is een werk van de kunstenaar May Claerhout (Lekens, 2000).

In de daarover geraadpleegde traditionele publicaties, en met name in het boekje *Gentse Gedenkplaten* van Karel Haerens (*Het Volk*, Gent, 1976), is over die gedenksteen niets te vinden. De reden hiervoor is simpelweg dat de plaat pas relatief recent (2000) aangebracht werd, na de restauratie die begon in 1997.

Over Joos zelf leverde een zoektocht, buiten Wikipedia en stereotype krantenartikelen in de DSMG collectie - Personalalia, enkel een passage op in een schamel boekje over de geschiedenis van het franciscanenklooster (Van Puymbrouck, 1888). In vergelijking met wat in de beste (of eerder: slechtste) hagiografische traditie (van de kritiekloze heiligenlevens) geschreven wordt over Pieter van Gent, is het kort en sober. De man, Fray (broeder) Judoco Ricci (Rique, Rixi) (Joos de Rijke) stierf in 1575 te Quito (Ecuador, in het vroegere Incarijk). Men noemt hem de apostel van Peru. Zijn in het Nederlands geschreven reisverhaal met de eerste geschiedenis van de Inca's, bleef bewaard.

Afb. 1. Gedenkplaat voor Joost de Rijke aan het Oude Gerechtsgebouw, kant Nederkouter, op enkele meter afstand van de meer stereotiep uitgevoerde plaat voor Pieter van Gent. De ontwerper is de kunstenares May Claerhout (Pittem, 1939 – Oostmalle, 2016).

Maar dan vervolgt het met een vertaald citaat uit het werk van iemand van gewicht en niet behorend tot de Roomse stal: Alexander von Humboldt (1769-1859), Pruisisch ontdekkingsreiziger en natuuronderzoeker, die samen met zijn broer Wilhelm aan de basis lag van de structuur van het hele huidige universitaire onderwijssysteem wereldwijd. Hij schrijft: 'In het franciscanenklooster te Quito, heb ik een van de merkwaardigste oudheden gevonden, die ik ergens ontmoet heb, te weten de aarden pot waarin de eerste granen uit Europa naar America door Fray Judoco Rixi de Gante zijn overgebracht. Ze werden gezaaid op het voorplein van het klooster, nadat men de bomen gerooid

had die groeiden aan de voet van de berg Pichiucha. De kloosterlingen vroegen hem het Duitse (versta: Nederduitse, Middelnederlandse) opschrift te vertalen. Dat luidde: ‘Die mij ledigt, vergete zijnen God niet.’

Hier moeten we wel aan toevoegen dat Amerika een eigen gecultiveerde graansoort bezat en bezit: maïs. Dat gewas is nog steeds vooral in de Amerikaanse landen belangrijk als zetmeelbron: een basisvoedsel. In het Amerikaans Engels wordt maïs niet toevallig corn (koren) genoemd. Denk aan pop corn. Koren (corn) is zowel in het Nederlands als het Engels de plaatselijke benaming van de belangrijkste graansoort. Tijdens de middeleeuwen was dat bij ons rogge, later tarwe (Lindemans, 1952). Maïs zou, samen met de aardappel en de tomaat, spoedig de trans-Atlantische reis in omgekeerde richting maken en het voedselaanbod in Europa aanzienlijk verrijken. Een onderschatte bijdrage aan de Europese rijkdom! De vraag mag dus wel gesteld worden of de introductie van Europese graangewassen in de America’s wel zo belangrijk was als de reis van de Amerikaanse in omgekeerde richting.

De gedenkplaat aan het Oud Gerechtsgebouw is op zijn minst merkwaardig. Naast het onderwerp en de vormgeving, zit er nog een licht surrealistisch kantje aan deze gedenkplaat. Ze werd namelijk bekostigd door een vereniging van veiligheidsadviseurs – alpinisten, fervente Andesbeklimmers en blijkbaar goed bij kas (Lekens, 2000). Deze heren lieten de plaat aanbrengen ter gelegenheid van een congres dat ze toen in Gent hielden. Dat verklaart bijvoorbeeld ook waarom de plaat in Gent te zien is en niet in Mechelen. Peruvianen of Ecuadorianen zaten daar voor niets tussen.

Literatuur

Caudron, J., Decavele, J., Vandewal, C. (2007). Het justitiepaleis van Louis Roelandt. In: *De Tempel van Themis Gent*, Snoeck, Gent, p. 21.

Lekens, L. (2000). Gedenkplaat minderbroeder Joos de Rijcke. In: *Gent Cultuur – Info*, jg. 2000 nr. 4, p. 9.

Lindemans, P. (1972). *Geschiedenis van de landbouw in België*, De Sikkel, Antwerpen, deel II, p. 5.

van der Straeten, A. (2017). *De Belgische ontdekkingsreizigers*. Lannoo, Tielt, p. 57-64.

Van Puymbrouck, A. (1888), *Eenige bladzijden uit de geschiedenis van het voormalig Franciscanenklooster te Gent 1224-1888*, Hemelsoet, Gent, p. 148-149.

PIERKE IN GENT, AL HEEL OUD EN NOG SPRINGLEVEND

Luc Devriese, Herbert De Vleeschouwer

Pierke is zonder discussie de meest typische figuur van het Gentse poppenspel. Zijn witte verschijning met hoge puntmuts of potmuts en rode bollen is onbekend elders in onze landen. Dit artikeltje probeert de vraag te beantwoorden naar zijn herkomst en de omstandigheden van zijn 'geboorte'. Enkele toevallig bewaard gebleven afbeeldingen tonen hem in deze outfit al rond 1830, wel niet als kleine marionet in een poppenkast, maar in levenden lijve als liedjeszanger in de Gentse straten. Het was een van oorsprong Italiaanse komediefiguur. In zijn typisch wit kostuum met bollen en banden verscheen hij een eeuw later als Pierrot, Pieroo, Pierootje, Pier of Pierke, in het Gentse poppenspel: de 'spellekes' voor kinderen die floreerden in de volkswijken. Daarvan zijn er enkele getuigenissen ca. 1880 waarin het ventje onder andere als bakker of schilder opgevoerd werd.

Het Gentse Pierke is een van de vele verschijningsvormen van een figuur, goed gekend in de populaire poppenspellekes. Zijn typische manier van doen en aankleding komt uit de Italiaanse comedia del'arte. Pedrolino en Pulcinella zijn de stamvaders van de Franse Pierrot, het Gentse Pierke, Polichinelle, de Antwerpse en Brusselse Poesjenel - Pouchenel (afgekort Poesje), de Engelse Punch en de Hollandse Jan Klaasen. Het Brussels poppentheatermuseum huist in een 'gang' bij de Grasmart, die Sint-Petronillagang gedoopt werd. Algemeen wordt Pierke als typisch Gents aanzien (Neiryneck, 1994; Guiette, 1950).

Straatzangers en straattheater

Hoe kwam het zeer herkenbaar uitgedoste Pierke in Gent terecht en hoe is het te verklaren dat het ventje er zo populair werd? Twee hierbij gereproduceerde, bijna tweehonderd jaar oude versies (afb. 1 en 2) van een afbeelding van een straattheatervoorstelling lichten een tip van de sluier op. Ze zijn gemakkelijk lokaliseerbaar aan de Gentse Hoogpoort bij de Schepenhuizen, tegen de gevel van het Sint-Jorishof. Afb. 1 werd gemaakt naar een gekleurde, zogenaamde optische prent (prent met gezichtsbedrog in verwerkt), en moet van

rond 1830 dateren. De prent in afb. 2 werd in 1825-1830 vervaardigd. Een Pierrot, in het wit gekleed en met hoge puntmuts op het hoofd, duidt met een stok op een tegen de gevel gehangen ‘rolprent’ de taferelen aan die hij bezingt of vertelt. Dergelijke, soms ellenlange liederen werden ‘stokliederen’ genoemd.

Afb. 1. ‘Optische prent’ (detail) overgenomen uit Van Doorne (1995) naar een exemplaar te dateren ca. 1830, bewaard in de Zwarte Doos. De zanger verkleed als Pierrot in de outfit die veel later terugzien bij Pierke. Het huis waartegen de rolprent ophangt, is het Sint-Jorishof, nog in verminkte vorm, vóór de restauratie. De voorstelling gaat door in open lucht, niet ergens in een bedompte kelder, of op een stinkende zolder. Ook niet op een groezelige markt, maar in het hartje van de stad rechtover het Stadhuis, met duur geklede toehoorders, rijke dames en heren. De artiesten kunnen buitenlanders zijn: Fransen, Italianen?

Er zijn opvallende gelijkenissen, maar ook verschillen tussen de twee afbeeldingen. Werd de ene gemaakt naar de andere, of stammen ze beiden af van nog een derde, ouder voorbeeld? De locatie pal in het centrum en de dure kledij van de toehoorders kan er op wijzen dat de artiesten buitenlanders waren die hun verhaal in het Frans brachten. Daar moest men in de volkswijken niet mee afkomen. Het artiestentoneel wijkt ook sterk af van dat van de talrijke ‘marktzangers’ met hun meestal lange liederen over actuele toestanden in het genre ‘De verschrikkelijke moord te...’ (Demoen, 1988). De gelijkenis met het Gentse Pierke dat we nu kennen, is wel opvallend: wit kostuum, pots op het hoofd, muzikanten, grote gesten en waarschijnlijk ook een ‘state moale’.

Afb. 2. Tafereel bijna identiek aan afb. 3. Uit: De Cloedt (1825-1830).

Zo liepen er wel meer rond, ook in de ons omringende landen. Een ontroerend mooi werk van de Noord-Franse schilder Antoine Watteau (1684-1721), bewaard in het Louvre, heet officieel ‘Gilles/ Pierrot, dit autrefois Gilles’ (afb. 3). De originele benaming kan verwijzen naar carnaval figuren, zoals de heel bekende Gilles in Binche, niet zo ver van Valenciennes, geboorteplaats van Watteau. De voorgestelde jongeman, het type van de ‘witte clown’, springt onmiddellijk in het oog. Hij draagt geen gewone kleren, maar een wijde broek met hemd half erover loshangend. Zijn hoed of baret is losjes, groot en plat, ongeveer zoals bakkersmutsen tot in de vorige eeuw. Alles wit. Rode bollen of andere versieringen ontbreken. De melancholische blik contrasteert fel met de ongewone feestkledij. Dergelijke Pierrots waren populair bij schilders. Picasso en anderen tekenden en schilderden er tientallen. Je vindt ze moeiteloos als je Pierrot en Picasso of Pierrot en impressionisme intikt op het internet. De versiering van hun kledij is zeer divers, maar de typische Pierkes zoals we die in Gent kennen, zijn talrijk.

Met dank aan Sonja Gysseling, Luk De Bruycker, Jo Horrie en

Afb. 3. Watteau

Lieve Okerman

Literatuur

Bond der Oostvlaamsche Folkloristen (1943) *De magie van het poppenspel*. Gent, pp. 139. Met bijdragen van F. Van Es, J. Boes, L. Verlodt, J. Vandenbroucke, P. De Keyser en L. Scheltjens.

De Cloet, J.J. (1825-1830). *Chateaux et monumens des Pays-Bas faisant suite au voyage pittoresque*, Jobard frères, Brussel.

Demoen, E (1988). De marktzanger: lied en animatie op het marktplein. In: Van de Wiele, J.,

Een stekelig mini-Pierke achter een venster in het Gentse Nieuwpoortje. Foto genomen tijdens een Coronawandelingske in december 2020.

e.a. *De markt*, MIAT, Gent, p. 147-178.

Guiette, R. (1950). *Marionettes de tradition populaire*, Les éditions du cercle d'art, pp. 183, platen i – LIII.

Hoste, L. (1979). *Gent, poppenspelstad*. Druk Himschoot, Gent, pp. 171.

Neiryck, F. (1994). Traditionele poppen in België. In: *Internationale figurentheatertradities nr. 2, Vlaams figurentheaterarchieef, Gent*.

Vandenbroucke, J. (1946). *Het poppenspel in de Nederlanden*. Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, pp. 136, platen I - XII.

Van Doorne, G. (1995). *Gent schoon geprent*, Snoeck-Ducaju, Gent, p.70.

Begijn

In de rekeningen van het Gentse Begijnhof Sint-Elisabeth (Rijksarchief Gent, Sint Elisabeth Begijnhof, reeks E1) uit de jaren 1507 tot 1522 wordt een zekere Margriete Callens of Callins als grootmeesteres vermeld. Luc Neyt (lneyt@skynet.be) zoekt te weten uit welke parochie deze begijn afkomstig was.

Muilaardstraat

In de wijk Steenakker tussen het UZ en Zwijnaarde, dragen de straatjes van deze vrij grote verkaveling bijna allemaal namen van gesteenten, niet zelden edelstenen, of van beroemde architecten. Enkele namen wijken daarvan af. Een daarvan is de Muilaardstraat, zijstraat van de Haardstedestraat. Maurice Vollaert vroeg zich af waar die van afkomstig is. De redactie trok eerst op zoek in de daarvoor meest aangewezen documentatie: de staatsnamenlijsten samengesteld door Jean-Paul De Cloet (Heruitgeverij). Daarin duikt de naam op als Muylaertstraat in 1940. Die werd in 1983 gemoderniseerd tot Muilaardstraat.

Een zoektochtje via Google leverde meteen nog een tweede Muylaertstraat op, en wel in Eksaarde. Daarmee schieten we heel wat op, want de Muylaerts waren in de late middeleeuwen (jaren 1300 - 1400) heren van Eksaarde en belangrijke figuren in het graafschap. Maar daarmee hebben we nog geen echt antwoord op de vraag. Hadden de heren van Eksaarde in die buurt van het huidige UZ bezittingen? Het is echter ook mogelijk dat dit een van de vele vondsten is van de Gentse plaatsnamenbedenker bij uitstek: de dichter - advocaat Joseph Vermeulen (LD).

Victorinenklooster aan de Groenen Briel?

Inge Misschaert, student en stagiair bij Archief Gent (Zwarte Doos) stuurde een reproductie door van een aquarel (afb. 1) door Pierre-Jacques Goetghebuer gemaakt in 1813. Frank Gelaude herkende daarin een klein klooster met kerk of kapel, gebouw in gotische trant aan de rand van de stad. Op de kaart van Goethals (1795) alle kloosters overlopend, lijkt er slechts een die zou kunnen overeenkomen. Namelijk het Klooster ten Walle, met kerkje in 1372 toe-

gewijd aan de heilige Margareta en in de eerste eeuwen bewoond door de kloosterorde van de victorinen. Het klooster werd afgeschaft in 1797 en op de plaats werden twee textielfabrieken gebouwd. In 1812 verkreeg het plein dan ook de naam Fabriekplaats. Vandaag is hiervan niets meer te zien, noch van het klooster, noch van de fabrieken. Het terrein is ingenomen door het Sint-Lucas ziekenhuis aan de Groene Briel. Goetghebuer moet dit dan getekend hebben net voor de afbraak en de prent afgewerkt hebben als alles al weg was in 1813. Victor Vander Haeghen, stadsarchivaris, publiceerde in 1888 de oorkonden en andere archiefstukken van dit klooster onder de titel *Het klooster Ten Walle en de abdij van Den Groenen Briel*, Annoot- Braeckman, Gent, pp. 360. Willy Rouquaert liet een korte historiek vereschiijnen in GT 2014 nr. 1, p. 56-66.

Trampsporen helpen foto identificatie

De in GT 2022 nr. 3 verschenen plaatsidentificatie (Burggravenlaan bij de Parklaan) bij een foto van een stel wandelende figuren, vermoedelijk handelaars, klopt niet. Mark Rummens, sinds vele jaren specialist in Gentse trams en tramwegen, legt uit waarom. Er wordt op p. 239 letterlijk geschreven ‘De

Burggravenlaan, waar lange tijd een tramspoor lag'. Welnu, op de Burggravenlaan heeft nooit een tramspoor gelegen. Op de hoek van de Park- en Burggravenlaan waren er (al van 1899) tramsporen, maar afbuigend naar links, de Parklaan in. Bijzonder is dat de sporen in beide richtingen daar tussen de bomen en de huizen met onpare nummers lagen. Op de foto is geen afbuigend spoor te zien.

Het café op de foto met de naam 'In de Toekomst' was zeker niet het café op de hoek van de Park- en Burggravenlaan. Vergelijk met de foto op p. 125 van Philippe Bockstael in *Archiefbeelden Gent Deel III Het Oosten en het Zuiden*, Gent, 2001. Dat hoekcafé heette aanvankelijk Café de la Station, later Café des Voyageurs, in de laatste decennia De Farao. Een drietal jaar geleden werd het gesloten na een schietpartij en is thans verbouwd tot woonhuis.

Waar dan wel? De enige plaats waar in Gent zoals op de GT foto een enkelspoor lag in het midden van de straat, is de Oudenaardsesteenweg voor de (nooit geëlektrificeerde) buurttram naar Geraardsbergen (1912-1954). Vandaar de wedervraag: is het wel zeker dat de foto in GT in Gent genomen is?

Ghendtsche Tydinghen is een uitgave van **Heemkundige en Historische Kring Gent vzw** met de steun van de Stad Gent en de provincie Oost-Vlaanderen.

Zetel: Convent Engelbertus - Groot Begijnhof, nr. 46, 9040 Gent (Sint-Amandsberg).

Bibliotheek en documentatie: in het DSMG, Groot Begijnhof, nr. 46, Sint-Amandsberg: elke zondag van 10 tot 12 uur (behalve op feestdagen). Gesloten in juli en augustus.

Lidgeld: Gewone leden: 20 euro
Steunende leden: 30 euro
Beschermleden: vanaf 35 euro
Te factureren leden: 30 euro
Buitenlandse leden: 35 euro

Postrekening (**gewijzigd**)

Betaal voortaan op onze nieuwe bankrekening bij KBC.
IBAN: BE22 7360 7611 4247 van "Heemkundige en Historische Kring Gent" te 9000 Gent.

Administratie &
Ruildienst:

Nieuwe leden, opzegging, adreswijziging en bij het niet ontvangen van het tijdschrift: HHKG vzw, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg
e-mailadres: g.t@telenet.be.

Redactieadres:

Clarissenstraat 14, 9000 Gent, tel. 09 329 71 45
Auteurs worden verzocht kopij digitaal aan te leveren op: g.t@telenet.be.

Website:

www.ghendtschetydinghen.be – ojs.ugent.be (digitale toegang) - scholar.google.com (digitaal zoeken).

Druk:

NV Drukkerij Verbeke, Lijnmolenstraat 34-36,
9040 Gent,
tel. 09 228 10 33 - e-mail: drukkerij.verbeke@skynet.be

V.U.:

HHKG, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg.
Frank Gelaude (voorzitter).

ISSN 1783-9033

